

Bevezetés a munkaerőpiacok empirikus elemzésébe

Nagy Gyula

BCE Emberi erőforrások tanszék

A tananyag elkészítésében közreműködött: Gábor R. István

A tananyag a TÁMOP-4.1.2/A/2-10/1-2010-0003 "Képzés- és tartalomfejlesztés a Budapesti Corvinus Egyetemen" projekt keretében készült.

Budapest, 2011

Bevezetés

Jegyzetünk a munkaerő-piaci állapotokkal és folyamatokkal összefüggő alapvető mérési kérdéseket tekinti át. Bemutatjuk, milyen információforrásokra épülnek a munkaerő-piacok valóságára vonatkozó számszerű ismereteink, milyen módszerekkel gyűjtik össze ezeket az információkat és mit takarnak a munkaerő-piaci jelenségek jellemzésére használatos főbb mutatók.

A jegyzet, bár voltaképpen statisztikai kérdésekről szól, korántsem öleli fel a munkaügyi statisztika ismeretanyagát. Egyrészt, nem foglalkozunk a statisztikai felvétel és elemzés matematikai-módszertani kérdéseivel, így a mintavétel, az adatgyűjtés, a hipotézisvizsgálat stb. problémáival. Másrészt, a munkaügyi jelenségeknek is csak egy viszonylag szűk körét, a munkanélküliség és a foglalkoztatottság színvonalának mérését, valamint a munkanélküliség egyes jellemzőinek vizsgálatát tárgyaljuk. A bérek, a munkaidő, a termelékenység, és a munkaügyi statisztika illetékességébe tartozó számos egyéb kérdés vizsgálatára nem térünk ki.

Rövid fogalmi bevezetés után áttekintést adunk a munkanélküliség mérésének két típusáról: a lakossági munkaerő-felvételekről és a munkanélküli regisztereken alapuló statisztikákról. Közülük a munkaerő-felvételek módszertanánál időzünk el hosszabban, aminek több indoka van. Egyrészt, a munkaerő-felvételek biztosítanak a munkanélküliségről a közgazdasági kategóriákhoz legközelebb álló, átfogó és részletes elemzésre, összehasonlításokra alkalmas adatokat. Másrészt, az 1992-től kezdődő hazai munkaerő-felvételek nyomán a munkaerő-piaci elemzések Magyarországon is egyre inkább ilyen típusú adatokra támaszkodnak. Külön kitérünk a foglalkoztatási programokban résztvevők és az úgynevezett reményvesztett munka-nélküliek besorolásának problémáira. A jegyzet utolsó fejezetében a munkaerő-piaci áramlások és a munkanélküliségi időtartamok összefüggéseibe nyújtunk bepillantást.

A jegyzet a szakközgazdász-képzésben 1992 óta használt tananyagok bővített, átdolgozott változata (Nagy, 1992 és 1999).

A munkaerőpiac egyensúlyi állapotának vizsgálatában használatos népességkategóriák és mutatószámok

Munkaerő-kínálaton rendszerint a kialakult bérszínvonal mellett munkát vállalni kívánóknak, munkaerő-keresleten pedig a kialakult bérszínvonal mellett a munkáltatók által foglalkoztatni kívánt munkavállalóknak a számát értjük. Ha az így értelmezett kínálat meghaladja a keresletet, s emiatt az elhelyezkedni kívánók egy része nem talál magának fizetett munkát, globális (keresletelégteségi) munkanélküliségről, fordított esetben munkaerőhiányról szoktunk beszélni.

1. ábra helye

A népesség csoportosítása a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatás és a munkanélküliség szerint

A munkanélküliség és a munkaerőhiány gyakorlati mérésében a statisztikák egy-egy ország népességén (P) belül megkülönböztetik a foglalkoztatás szempontjából szóba jöhető, munkavállalási (munkaképes) korú népességet (M). Ennek meghatározásakor általában alsó korhatárt vesznek figyelembe, és az ennél idősebbeket sorolják a munkavállalási korú népességbe; esetleg a munkavállalási kor felső határát is meghúzzák.¹ A munkavállalási korúaknak azt a részét, amelyik munkavállalóként, illetőleg önállóként vagy önálló segítő családtagjaként kereső munkát végez, foglalkoztatottnak (E), akik pedig hiába próbálnak munkát találni, munkanélkülinek (U) nevezik. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttesen alkotják a munkaerő-állományt (L). A munkavállalási koron kívüliek, valamint azok a munkaképes korúak, akik nem kívánnak munkát vállalni, a munkaerő-állományon kívülinek, gazdaságilag inaktívnak (N) minősülnek. Ezt az egyszerű osztályozást szemlélteti az 1. ábra.

A fenti népességkategóriákat azzal az igénnyel definiálták, hogy illeszkedjenek a munkaerőpiac elemzéséhez használt elméleti fogalmakhoz. A gyakorlati számbavétel során ugyanakkor több esetben közelítő megoldásokkal kell beégni. A legnagyobb nehézséget annak eldöntése jelenti, hogy a nem dolgozók közül kik azok, akik a kínálat részének, tehát munkanélkülinek tekintendők, s kik azok, akik inaktívnak. Egyrészt, lehetetlen minden esetben megállapítani, hogy a munkát kereső által igényelt bér megfelel-e az adott kategóriájú munkaerő kialakult bérszintjének. E tekintetben egyaránt gondot jelent a munkát keresők kategorizálása és az egyes kategóriák kialakult bérszintjének egyértelmű és megbízható meghatározása. Ezért a munkanélküliség mérésekor a statisztikai gyakorlatban ennek a kritériumnak az érvényesítésétől el szoktak tekinteni. Másrészt, azt sem könnyű egyértelműen és megbízhatóan eldönteni, hogy

---

¹ A volt szocialista országok munkaerő-tervezéséből és munkaügyi statisztikájából ismert fogalom a munkaerő-forrás, amely a munkavállalási korú és munkaképes, valamint a munkavállalási koron kívüli, de ténylegesen foglalkoztatott népességet jelenti. A munkaerő-forrásról a Központi Statisztikai Hivatal a kétezres években is közölt adatokat a „Nemzetgazdaság munkaerő-mérlege” c. kiadványsorozatban.

valamely kinyilvánított munkavállalási szándék igazán komoly-e. Ehhez a számbavételkor általában azt próbálják megállapítani, vajon az érintett megtett-e minden tőle telhetőt, hogy állást találjon? A mérés megbízhatóságát befolyásolja, hogy az egyéneknek gyakran közvetlen érdekük fűződik a munkanélküli státusz elismertetéséhez (munkanélküli támogatásokhoz való hozzájutás), akkor is, ha nem kívánnak elhelyezkedni. Ez a körülmény a valóságoshoz képest növelheti a statisztikákban szereplő munkanélküliek létszámát. Ellentétes irányú torzításhoz vezet, hogy az egyének magatartását vizsgáló kritériumok alapján az ún. "reményvesztetteket" – akik dolgozni szeretnének, de azért nem keresnek munkát, mert reménytelennek érzik, hogy találjanak –, az inaktívak közé sorolják. Ennyiben a munkanélküliek kimutatott létszáma alapján a valóságosnál kisebb munkaerő-piaci egyensúlyhiányra következtethetünk.

Nem mindig nyilvánvaló továbbá a foglalkoztatott és a munkanélküli státusz megkülönböztetése sem. Az egyértelmű helyzeteken kívül – amit az egyik oldalon a teljes idős állás, a másikon a munka teljes hiánya jelent – ugyanis a gyakorlatban sokféle közbülső állapot fordul elő, amit alulfoglalkoztatásnak vagy részleges munkanélküliségnek neveznek. Ilyen például, ha valaki teljes idős állásban kíván dolgozni, de csak részmunkaidős foglalkoztatást talál, vagy ha rendszertelen alkalmi munkákat végez. A munkaerő-piaci állományok egymáshoz viszonyított nagyságát az ilyen "közbülső" állapotok besorolása is nyilvánvalóan befolyásolja.

Az alkalmazott számbavételi módszerektől és minősítési kritériumoktól is függ tehát, mekkora lesz a különböző statisztikákban kimutatott foglalkoztatottság illetőleg munkanélküliség. A mérés nehézségei és bizonytalanságai természetesen nem jelentik azt, hogy le kellene mondanunk a munkaerőpiac empirikus megfigyeléséről. Fontos azonban, hogy tisztában legyünk vele, milyen módszerek alkalmazásával gyűjtötték a következtetéseink alapjául szolgáló adatokat.

A népesség 1. ábra látott csoportosításának felhasználásával számíthatók ki a munkaerőpiac egyensúlyi állapotának alapvető mutatói. A gazdaságilag aktív népesség (a munkaerő-állomány) össznépségen belüli arányát ($I = L/P$) részvételi hányadnak vagy más néven a gazdasági aktivitás rátájának nevezzük. (Emlékeztetünk rá, hogy a mutató számlálójában foglalt L a foglalkoztatottakon kívül a munkanélküliek számát is tartalmazza, mivel a foglalkoztatási statisztikában a munkanélkülieket is gazdaságilag aktívoknak tekintik.) A részvételi vagy gazdasági aktivitási ráta nagysága – értelemszerűen – a népesség munkaképes korú hányadától (M/P) valamint a munkaképes korúakon belül a foglalkoztatottak és foglalkoztatást igénylők hányadától (L/M) függ. Az összes gazdaságilag aktív személy és a teljes népesség hányadosát nyers vagy globális aktivitási rátának is nevezik, hogy megkülönböztessék a szűkebb csoportokon belül számított aktivitási rátáktól. A munkaerő-piaci részvétel fontos mutatója a gazdaságilag aktív népességnek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya (L/M). Használatosak

ezenkívül az életkor és a nem szerinti aktivitási ráták, amelyek a megfelelő korú, illetve nemű népességen belül mutatják a gazdaságilag aktívak hányadát.

A foglalkoztatottak teljes népességen belüli arányát ($e = E/P$) foglalkoztatási hányadnak vagy rátának nevezzük. Ez a foglalkoztatottak munkaerő-állományon belüli arányától és a gazdasági aktivitás rátájától függ: a kettő szorzata ($e = E/L \cdot L/P$). Foglalkoztatási rátát a munkaképes korúakon belül is számíthatunk (E/M). A munkanélküliségi hányad vagy ráta a munkanélküliek munkaerő-állományon – gazdaságilag aktív népességen – belüli létszámarányát jelenti: $u = U/L$. A munkanélküliségi ráta a munkaerőpiac egyensúlyi állapotának kiemelkedő fontosságú jelzője.

A munkanélküliségi hányad analógiájára a keresleti oldalon "állásbetöltetlenségi rátát" számíthatunk a betöltetlen állások (V) és az összes munkahely ($E+V$) hányadosaként [$v = V/(E + V)$]. (Ebben a számításban felhasználjuk, hogy a betöltött állások száma azonos a foglalkoztatottak létszámával.) A munkaerőpiac egyensúlyi állapotát az u és v ráták vizsgálatával jellemezhetjük. A globális egyensúlyhiány (munkaerő-túlkereslet vagy -túlkínálat) jellegére és mértékére abból következtethetünk, hogy u és v milyen irányban és mértékben tér el egymástól.

A munkaerő-piaci állománycsoportok statisztikai értelmezése és mérése

A munkaerő-piaci állománycsoportok gyakorlati számbavételében többféle információforrásra támaszkodhatunk. Kézenfekvő lehetőség a lakosság munkaerő-piaci állapot szerinti megoszlásának megkérdezésen alapuló vizsgálata, amely történhet teljes körű összeírással (népszámlálás, census) vagy mintavételes felméréssel. A teljes körű vizsgálat nagy apparátust igénylő, roppant költséges eljárás, amelyre ezért csak ritkán szoktak sort keríteni. Egy-egy népszámlálás alkalmából a lakosság társadalmi-demográfiai jellemzőinek sokoldalú felmérését végzik el, amelyen belül általában nincs mód a munkaerő-piaci állapot megbízható azonosításához szükséges valamennyi kérdés feltevésére. Ezért a foglalkoztatottság és a munkanélküliség vizsgálatára rendszeres, speciális munkaerő-felméréseket szoktak végezni lakossági mintán.

A foglalkoztatottság alakulásáról vállalati adatgyűjtések segítségével is tájékozódhatunk. Ezek keretében a munkaadóktól – termelési, gazdálkodási stb. adatokon kívül – a náluk dolgozó foglalkoztatottak létszámáról és jellemzőiről is gyűjtenek információt. A vállalati adatgyűjtések azonban általában nem ölelik fel a foglalkoztatottak teljes körét. Egyrészt, többnyire csak a cégszerű keretek között működő, regisztrált munkaadóknál alkalmazottakra terjednek ki és ezért több foglalkoztatottnak minősülő csoport – például az önállók, a segítő családtagok, a háztartások alkalmazásában állók – részben vagy

egészen kimarad belőlük. Másrészt, jellemző, hogy részben a naprakész nyilvántartások hiányában, részben az adatgyűjtés költségei miatt a vállalati adatgyűjtésekből kimaradnak a legkisebb gazdálkodó egységek és így az ezeknél dolgozó foglalkoztatottak is.

Az első átfogó munkanélküliségi adatok szerte a világon igazgatási célú nyilvántartásokból származtak: a munkaközvetítő hivatalok, a munkanélküli biztosítással vagy a munkanélküliek szociális segélyezésével foglalkozó intézmények feljegyzéseiből. A regisztrált munkanélküliség definíciója és a regiszterekből származó adatok tartalma országonként többé-kevésbé különböző, függően a munkaerő-piaci intézményrendszer jellegétől és a munkanélküli ellátásoktól. Ennek ellenére a munkanélküli regiszterek manapság is a munkanélküliség vizsgálatának fontos adatforrásait jelentik.

Más hivatalos nyilvántartások adatai is felhasználhatók a munkaerőpiac vizsgálatához, így például a társadalombiztosítási, egészségbiztosítási és nyugdíjbiztosítási nyilvántartások, az egyéni és vállalati adóbevallások, a külföldieknek kiadott munkavállalási engedélyek nyilvántartása vagy a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek nyilvántartásai. Az ilyen nyilvántartások adatainak használata – hasonlóan a munkanélküli regiszterhez – azért előnyös, mert alacsony adatgyűjtési költségekkel jár, az adatszolgáltatás nem jelent külön költséget vagy erőfeszítést az érintett szervezetek és egyének részére, továbbá az adatok általában a teljes nyilvántartott sokaságot felölelik, nem csak egy kiválasztott mintát. Ugyanakkor több lehetséges hátránnyal is számolnunk kell. A megfigyelés egysége eltérhet a kívánatostól (például álláshelyekről vannak adatok és nem az állásokat betöltő személyekről), a nyilvántartások az elemzés céljához képest szűkebb vagy tágabb sokaságot ölelhetnek fel, és hiányozhatnak belőlük fontos információk. A nyilvántartások hivatalos eljárásokat segítenek, és az eljárás számára fontos adatokat rögzítenek, nem a statisztikai elemzés szempontjait veszik figyelembe. Ezért előfordulhat, hogy nem elég részletesek az osztályozások, vagy a szokásostól eltérő osztályozási rendszert alkalmaznak. Gyakori továbbá, hogy az adatok egy részét nem frissítik, azok az első regisztrációkor fennálló helyzetet tükrözik, vagy hogy a nyilvántartásban „bennragadnak” már nem érvényes esetek (megszűnt vállalkozások, elhelyezkedett munkanélküliek stb.). Ezért az adminisztratív nyilvántartások ellenőrzése és javítása a célzott adatgyűjtések adataihoz képest sokkal több figyelmet igényel.

Az utóbbi évtizedekben a munkaerő-piaci állománycsoportok számbavételében egyre nagyobb szerephez jutottak a lakossági munkaerő-felmérések, amelyek a munkaképes korú népesség körében végzett kérdőíves vizsgálattal gyűjtenek adatokat a foglalkoztatottságról és a munkanélküliségről. A munkaerő-felmérések az egyéneket körülményeik és magatartásuk vizsgálata alapján sorolják be a foglalkoztatottak, a munkanélküliek vagy a gazdaságilag inaktívak csoportjába. Az adatok értelmezésének és nemzetközi összehasonlításának megkönnyítésére a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet

(ILO) ajánlásokat dolgozott ki a munkaerő-felmérésekhez, amelyek kiterjednek a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség fogalmának értelmezésére s a felmérések során alkalmazandó adatgyűjtési módszerekre. 2

Magyarországon 1992-ben kezdte meg a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség rendszeres munkaerő-felméréseken alapuló megfigyelését, amelynek eredményeit negyedévente hozzák nyilvánosságra.

A következőkben előbb a munkaerő-felmérésekben használt fogalmakat és módszereket mutatjuk be, majd a munkanélküli regiszterekből származó információk jellegzetességeit ismertetjük. A munkaerő-felmérések tárgyalásakor az ILO ajánlásokban megfogalmazott sztenderdekre támaszkodunk. Ami a munkanélküli regiszterek vezetését illeti, ennek nincs nemzetközileg elfogadott egységes módszertana. Így erről az adatforrásról szólva a különböző országok regisztereinek közös sajátosságait és fontosabb tartalmi eltéréseit ismertetjük. A fejezet végén külön foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy egymáshoz viszonyítva mekkora a nemzetközi sztenderdek szerint meghatározott és a munkanélküli regiszterekben nyilvántartott munkanélküli állomány nagysága, illetve milyen mértékben fedik át egymást.

A munkaerő-piaci állománycsoportok értelmezése és mérése a munkaerő-felvételekben

Az adatgyűjtés módszere

A lakossági munkaerő-felmérések mintáit – megfelelő mintavételi eljárás segítségével – úgy választják ki, hogy szűk hibahatárok között lehessen belőlük becsülni az országos mutatókat és egyes nagyobb népességcsoportok adatait. Kisebb regionális egységek vagy népességcsoportok helyzetének megismerésére azonban ezek a felmérések általában nem alkalmasak. Ilyen vizsgálati célok esetében vagy külön adatgyűjtést kell végezni, vagy más adatforrásokhoz kell folyamodni.

Megfelelő mintavételi eljárások alkalmazásával igyekeznek biztosítani, hogy a reprezentatív lakossági felvételek mintájába a lakosság valamennyi csoportjának képviselői azonos eséllyel kerüljenek be. Ezért a munkaerő-felmérések azokat a munkavállalói, illetve munkanélküli csoportokat is felölelik, amelyek más típusú adatgyűjtések hatókörén rendszerint kívül maradnak. Így a mintába bekerülnek a vállalati nyilvántartásokból sokszor kimaradó alkalmi munkások, a nem regisztrált vagy a statisztikai adatgyűjtés számára nehezen elérhető kisebb vállalkozások keretében vagy

---

² Napjainkban a munkaügyi statisztikusok tizenharmadik konferenciájának 1982-es ajánlására épülnek a munkaerő-felmérések, amely az 1954-ben elfogadott alapelveket csak kisebb mértékben módosította.

magánszemélyek számára dolgozók, a támogatásban nem részesülő, illetve a munkaközvetítők regisztereiben nem szereplő munkanélküliek stb.

A munkaerő-felmérések mintájába általában háztartásokat jelölnek ki, és a mintába került háztartások munkavállalási korú tagjait kérdezik meg. A háztartások kiválasztása a gyakorlatban többnyire a lakásösszeírások alapján történik. Az így összeállított mintákból sokhelyütt kimaradnak a fegyveres erők tagjai, aminek oka, hogy a hadsereggel összefüggő információkat titkosan kezelik, illetőleg hogy a fegyveres erők tagjai gyakran olyan katonai övezetekben élnek, amelyeket nehéz bevonni a felmérésbe. A munkaerő-felmérés adatait néhol kiegészítik a fegyveres erők állományára vonatkozó, más forrásból származó adatokkal, míg máshol a statisztikák csak a polgári lakosság adatait tartalmazzák. Rendszerint kimaradnak a munkaerő-felmérésekből az úgynevezett intézményi háztartások: a börtönök, kórházak, szociális otthonok, egyházi intézmények tartós lakói is. Ennek alapvető oka, hogy a mintavétel a lakásnyilvántartásokból indul ki, és nehézséget jelentene a nem lakásban élők bevonása. Mivel az intézményi háztartásokban élők között igen alacsony a gazdasági aktivitás, kimaradásuk nem befolyásolja számottevően a felmérések eredményeit.

A munkavállalási kor alsó határát a fiatalok tankötelezettségre és munkavállalására vonatkozó jogszabályok s a munkavállalási szokások alapján határozzák meg. A fejlett országokban ez a határ 15-16. betöltött életév, de gazdasági fejlettség tekintetében elmaradottabb, döntően mezőgazdasági jellegű országokban, ahol a fiatalok korán kezdenek dolgozni, ennél sokkal alacsonyabb is lehet. E kiválasztási kritériumokból következően a hivatalosan megállapított munkavállalási kornál fiatalabbak munkavállalásának mértékére csak más, speciális adatgyűjtésekből és becslésekből lehet következtetni. Vannak országok, ahol a munkavállalási kor felső határát is meghatározzák, és az ennél idősebb népet sem vizsgálják a felvételen.

A magyarországi munkaerő-felmérésbe 1992 és 1997 között negyedévente 23-26 ezer háztartást vontak be. 1998-tól a mintát kibővítették, ettől kezdve egy-egy negyedévben több, mint 30 ezer háztartás kerül a mintába. 2008-tól kissé csökkent az elemszám, és azóta mintegy 29 ezer háztartás szerepel a mintában. A gazdasági aktivitásról a háztartások 15-74 éves tagjait kérdezik meg, 1992-1997 között negyedévente 48-55 ezer, 1998-2007 között negyedévente 65-70 ezer embert, 2008-tól pedig 56-57 ezer embert. A felmérés elemszámairól az F1. Függelék tájékoztat részletesen.

A válaszadók összetétele megfelelő mintavételi technikák alkalmazása és gondos adatgyűjtés mellett sem tükrözi mindig pontosan a megcélzott „alapsokaság” – a munkaerő-felmérés esetében a magánháztartásokban élő munkavállalási korúak – összetételét. Az eltérések adódhatnak a mintakiválasztáshoz használt nyilvántartás pontatlanságaiból, válaszmegtagadásból, az adatfeldolgozás hibáiból stb. A kisebb eltéréseket az adatok súlyozásával korrigálják. A magyar munkaerő-felmérésben

alkalmazott súlyok e korrekción kívül azt is szolgálják, hogy az adatok segítségével megbecsüljük egyes csoportok tényleges létszámát. E célból a súlyok a sokaság egyes csoportjaira jellemző mintavételi arány reciprokával egyenlők.³ Természetesen az így kapott létszámbebecslések nem pontosak, értelmezésükhöz figyelembe kell vennünk a mintavételi hibát.

A munkaerő-felmérések fő célja, hogy a foglalkoztatottság és a munkanélküliség vizsgálatában alkalmazott főbb népességek kategóriák pillanatnyi létszámáról és létszám alakulásáról biztosítsanak adatokat. A foglalkoztatottság és a munkanélküliség szintjének s a munkaképes korú lakosság egyes állományok közötti megoszlásának időbeli alakulását egymást követő felmérések eredményeinek összehasonlításával vizsgálhatjuk.

Az ILO ajánlásainak megfelelően e felmérések a népesség foglalkoztatottsági állapotát a gyakorlatban ritkábban egy adott naptári napra, többnyire egy adott hétre ("kvázi időpontra") vonatkozóan rögzítik.⁴ Tekintettel arra, hogy egy hét alatt a megkérdezettek egy része átkerülhet egyik állományból egy másikba, egyhetes vonatkozási időszak alkalmazása esetén a besorolást úgynevezett prioritási szabályokkal kell egyértelművé tenni. E szerint az olyan személyeket, akiknek az adott hét folyamán megváltozott a munkaerő-piaci állapota, ha a vizsgálat hetében foglalkoztatottak is voltak és munkanélküliek vagy/és inaktívak is, akkor foglalkoztatottként kell besorolni, ha pedig munkanélküliek és inaktívak voltak, akkor munkanélküliként. E prioritási szabályok következtében az egyhetes vonatkozási időszakot alkalmazó vizsgálatokban magasabbnak mutatkozik a foglalkoztatottak és a gazdaságilag aktívak száma, mint ha egyetlen napra rögzítették volna az egyének helyzetét. Ennek megfelelően magasabb lesz a kimutatott foglalkoztatottsági és gazdasági aktivitási ráta és alacsonyabb a munkanélküliségi ráta. A kétfajta mérés eredményei között annál nagyobb a különbség, minél élénkebb mobilitás zajlik a különböző munkaerő-piaci állományok között: minél nagyobb az állás elvesztésének illetve a munkanélküliek elhelyezkedésének esélye a munkaerő-állományon belül és minél gyakoribbak a munkaerő-állomány és az inaktivitás közötti állapotváltoztatások. Nyilvánvaló továbbá, hogy olyan munkaerőpiacokon, amelyeken az állandó, tartós foglalkoztatás dominál, kisebb különbségek lesznek az egynapos és az egyhetes vonatkozási időszak alkalmazásával kapott eredmények között, mint azokon a munkaerőpiacokon, ahol jelentősebb arányban fordul elő rövid időre szóló és/vagy alkalmi jellegű foglalkoztatás.

1. táblázat helye

---

³ Ezt az eljárást nevezi a KSH „teljeskörűsítésnek”. A súlyok kiszámításához használt bonyolult eljárásról részletesen ír KSH (2006) (F3 Függelék).

⁴ Nem a felmérés lebonyolításának időpontjáról van szó, hanem arról az időpontról, illetve időszakról, amelyre a kérdések vonatkoznak. Magát a megkérdezést röviddel e vonatkozási időszak vége után bonyolítják le.

Egyhetes és egynapos vonatkozási időszak mellett számított munkaerő-piaci mutatók Indiában 1977-1978-ban, százalék

Az 1. táblázat India példáján illusztrálja, hogy a munkaerő-piaci státusukat gyakrabban változtató, nem tartósan foglalkoztatott csoportok – a vidéken lakók és nők – körében az egynapos és egyhetes vonatkozási időszak mellett számított aktivitási és munkanélküliségi ráták különbsége nagyobb, mint a munkaerő-piaci státusok között ritkábban mozgó, tartós munkával nagyobb arányban rendelkezők – a városiak és a férfiak – esetében. A táblázatban az is látható, hogy intenzív munkaerő-piaci mobilitás mellett a kétféle vonatkozási időszak alkalmazásával számított mutatók – különösen a munkanélküliségi ráta – között jelentős különbség is adódhat.

A magyar munkaerő-felmérések vonatkozási időszaka egy hét. A kérdéseket minden hónapban az adott hónap 12. napját magában foglaló naptári hétre vonatkozóan teszik fel, mégpedig alkalmanként a teljes negyedéves minta egyharmadának. A nyilvánosságra hozott negyedéves adatok az így kijelölt három különböző hétre vonatkozó megfigyelések átlagai. A munkaerő-piaci állapotukat a vonatkozási héten belül megváltoztató válaszadók besorolására a fentebb bemutatott prioritási szabályokat alkalmazzák.

A gazdasági aktivitás körébe tartozó tevékenységek

A munkaerő-felmérésekben az egyéneket arról kérdezik meg, végeztek-e, illetve kerestek-e munkát a vizsgálati időszak alatt, s ennek alapján sorolják be őket a megfelelő népességek kategóriákba. Az emberek azonban különböző célokból, különféle keretek között végeznek munkát, és a munka fogalmának – sokszor országonként, társadalmi csoportonként is változó – köznapi értelmezése nem alkalmas arra, hogy a munkaerő-piaci részvétel vizsgálatához megfelelő támpontot nyújtson. A számbavételhez elengedhetetlen, hogy meghatározzák a foglalkoztatottság, illetve a gazdasági aktivitás szempontjából mérvadó tevékenységek körét. Mivel a cél a munkaerőpiacon végzett munka illetőleg a munkaerő-piaci részvétel megfigyelése, a piaci keretek között végzett (bér)munka körülhatárolásáról van szó.

Tipikus esetben a piaci termelésért a résztvevők ellenszolgáltatásban részesülnek, ami lehet fizetség vagy haszon (profit). A fizetség leggyakrabban pénzben, amely az alkalmazottak fizetésén kívül a munkáért kapott egyéb pénzbeli jövedelmeket, így például a borralalót is magában foglalja. Fizetségnek minősülnek továbbá a különféle természetbeni juttatások: étkezés, szállás stb. Foglalkoztatási statisztikáról lévén szó, esetünkben mindennek nem abból a szempontból van jelentősége, hogy mit

tekinthetünk jövedelemnek, hanem annyiban, hogy mindazok, akik a munkájukért a felsorolt ellenszolgáltatások bármelyikében részesülnek, foglalkoztatottnak minősülnek. A munkaerő-felmérések fogalmi rendszerében így azok is foglalkoztatottnak számítanak, akik munkájukért fizetést nem kapnak, de borraalóban részesülnek, vagy éppen semmilyen pénzjövedelemhez sem jutnak, de munkájuk fejében gondoskodnak az ellátásukról. Ilyen helyzetek, bár szórványosan, modern gazdaságokban is előfordulhatnak – gondoljunk például a londoni egyes szállodákban (csak borraaló) vagy a szakmát tanulók foglalkoztatásának bizonyos eseteire (csak étkezés, szállás). Fejletlenebb országokban pedig meglehetősen elterjedtek – különösen a mezőgazdaságban – a természetbeni fizetség különböző formái.

Gazdaságilag aktívnak számítanak továbbá a várható haszon reményében tevékenykedő önállóak: a különféle vállalkozók, a mezőgazdasági termelők, a kereskedők, az ügynökök, az önállóan dolgozó orvosok, ügyvédek stb. Foglalkoztatottnak tekintendők a segítő családtagok is: akik háztartásuk valamely tagjának vállalkozása keretében végeznek munkát, még ha ezért nem is részesülnek fizetségben. (Mivel a segítő családtag a vállalkozóval azonos háztartásban él, munkájával hozzájárul saját háztartása jövedelméhez.)

Bár a mi körülményeink között nincs ennek különösebb gyakorlati jelentősége, a fejletlen piaci intézményrendszerű mezőgazdasági túlsúlyú országokban nagy fontosságú az ILO-nak az az ajánlása, amelyik szerint bizonyos kimondottan nem piaci vagy közszolgálati jellegű tevékenységek végzőit is gazdaságilag aktívként kell számba venni. Így foglalkoztatottnak kell minősíteni azokat, akik önellátás céljából végeznek mezőgazdasági vagy más őstermelői tevékenységet (halászat, gyűjtögetés, fakitermelés), illetve a háztartástagok ilyen tevékenységéből származó javak feldolgozását végzik, amennyiben ezzel lényeges mértékben járulnak hozzá háztartásuk fogyasztásához. A fejlett országokban, ahol az efféle önellátó mezőgazdasági tevékenységek mind a termelésben, mind a megélhetésben alárendelt szerepet játszanak, azokat, akik csak ilyen tevékenységeket folytatnak, nem tekintik gazdaságilag aktívnak.

Nem számít a termelőtevékenységek körébe a közösségi célú vagy önkéntes munka. Az ilyen munkák jellemzője, hogy nem kötelező jellegűek, s ellenszolgáltatás nélkül vagy jelképes viszonzásért végzik őket valamely szervezet, közösség vagy olyan személy javára, aki nem tartozik a munkát végző háztartásához. Idesorolható például az önkéntes tűzoltói szolgálat, a közösségi beruházásokon ingyen végzett munka, az önkéntes szociális munkások tevékenysége, a más háztartásnak ellenszolgáltatás nélkül nyújtott segítség. Ugyancsak kívül esik a termelőtevékenység fogalmán a háztartási, ház körüli munkák széles köre: főzés, takarítás, gyerekgondozás, javítások, ruhavarrás, kertgondozás stb.

E fogalmi keretben a foglalkoztatotti minősítésnek nem előfeltétele sem a formális, munkaszerződésben rögzített állás, sem az, hogy a tevékenységet bejegyzett, legális

vállalkozás keretében végezzék. Az egyedüli szempont, hogy a végzett munkatevékenység beleesik-e a gazdasági aktivitásként definiált tevékenységek körébe vagy sem. Az alkalmi munkások, a kontár vállalkozók és a feketén alkalmazottak elvileg egyaránt foglalkoztatottnak számítanak. Más kérdés, hogy az illegálisan végzett munka a gyakorlatban nehezen mérhető fel, mivel ilyen tevékenységeikről az emberek nem szívesen adnak hivatalos felmérések keretében számot.

Foglalkoztatottság

A foglalkoztatottság értelmezése a munkaerő-felmérésekben szorosan összefügg a gazdasági aktivitás, az ún. "termelő tevékenységek" előző pontban ismertetett definíciójával: azokat a személyeket sorolják a foglalkoztatottak közé, akik a felvétel vonatkozási időszakában ilyen munkát végeztek. A foglalkoztatottak két alapkategóriáját szokás megkülönböztetni. Az alkalmazottakat, akik munkabérért vagy természetbeni juttatásért vállalnak munkát és az önállókat, akik saját vállalkozásukban dolgoznak. A segítő családtagok ebben az osztályozásban az önállók csoportjába tartoznak.

Mivel az adatgyűjtés többnyire egyhetes időszakra vonatkozik, felvetődik a kérdés: hogyan kezelendők azok, akik ennek az időszaknak csak egy részében dolgoztak? A nemzetközi ajánlások szerint a foglalkoztatottság prioritást élvez a másik két munkaerő-piaci státusszal szemben, így a foglalkoztatottak közé sorolható mindenki, aki a felmérés vonatkozási időszakában legalább egy órát dolgozott. Ennek az úgynevezett egyórás kritériumnak az alkalmazása mellett több érvet szoktak felhozni. Az egyik, hogy a statisztika a stabil, teljes munkaidős foglalkoztatáson túl felölelje az adott országban létező sajátos, nem rendszeres foglalkoztatási formákat is, így az alkalmi munkavégzést, a rövid munkaidőben történő vagy készenléti jellegű foglalkoztatást. Egy másik érv, hogy a termelékenység vizsgálatához és más gazdasági elemzésekhez fontos ismernünk a gazdaság teljes munkaráfordítását, és a gazdaságban előállított termékeket és szolgáltatásokat létrehozó személyeket célszerű a foglalkoztatottak között számon tartani. Végül, azzal is szoktak érvelni, hogy az egyórás kritérium, amelyik szerint csak a munka teljes hiányával jellemezhető élethelyzet minősül munkanélküliségnek, kiküszöböli a fogalomhasználat bizonytalanságait és kétértelműségét.

Sok országhoz hasonlóan Magyarország a heti egyórás kritérium szerint húzza meg a foglalkoztatottsági állapot alsó határát. Szórványos tapasztalatokból valószínűsíthető, hogy többnyire meglehetősen alacsony a hét folyamán alig néhány órát dolgozók hányada, s így az egyórás kritérium kismértékű növelése csak csekély arányban csökkentené a foglalkoztatottként kimutatottak állományát. Ugyanakkor a munkanélküliek ennél általában jóval kisebb állománya s ezen keresztül a munkanélküliségi ráta viszont már jelentős arányban mutatkozna nagyobbak.

Az egyórás vagy ennél ugyan lazább, de a potenciális vagy szokásos munkaidőnek szintén csak egy kis hányadát előíró minősítési kritérium alkalmazása azzal a nyilvánvaló következménnyel jár, hogy tényleges munkalehetőségeik szempontjából igen heterogén lesz a foglalkoztatottként nyilvántartottak csoportja, köztük olyanokkal, akiknek a helyzete alig különbözik a munkanélküliekétől. Ezért is fontos, hogy a munkaerő-felmérések a ledolgozott munkaidőről is tájékoztassanak, s hogy a foglalkoztatottakon belül elkülöníthetők legyenek a teljes és részmunkaidőben, valamint a csupán töredék időben, illetőleg alkalomszerűen dolgozók.

A munkaidővel kapcsolatban mindenekelőtt azt tudakolják, hány órát dolgoztak a vonatkozási időszakban. E ténylegesen teljesített munkaidő magában foglalja a túlórákat s a másodállásban és különféle melléktevékenységekben ledolgozott munkaidőt is. Gyakran előfordul, hogy a vizsgált héten valaki kevesebbet dolgozik, mint amennyit az adott munkájában egyébként szokott, ami adódhat betegségből, szabadságból, sztrájkból, a termelés zavarából, rugalmas munkaidő-beosztásból és még sok egyébből. Ezért fontos a foglalkoztatottak szokásos munkaidejét is megismerni. Akik a megszokott munkaidőnél kevesebbet dolgoztak, azoktól azt is megkérdezik, mi volt ennek az oka. (Bizonyos munkaerő-csoportok – például az alkalmi munkások – munkaideje annyira változékony, hogy a "szokásos munkaidő" fogalma rájuk nem értelmezhető.)

A szokásos munkaidő alapján teljes és részidőben dolgozók különböztethetők meg. A két kategória közötti határvonalat országonként eltérően húzzák meg. A rész-munkaidőt a munkavállalók választhatják önként, de vannak, akik megfelelő teljes munkaidős foglalkoztatási lehetőség hiányában, kényszerűségből vállalnak részidős állást. A nem önkéntes részidős munkavégzésnek más formái is vannak: munka vagy egyéb feltételek hiányában a munkáltatók átmenetileg csökkenthetik teljes munkaidős dolgozóik munkaidejét; az állással nem rendelkező alkalmi munkások nem feltétlenül jutnak a szokásos órakeretnek megfelelő munkához; a munkaerő-felmérések részidőben dolgozóként regisztrálják azokat, akiknek a vonatkozási héten szűnt meg a munkájuk vagy léptek munkába. Bár a nem önkéntesen részidőben dolgozók lényegében részleges munkanélküliek ("alulfoglalkoztatottak"), a foglalkoztatás kiterjesztő értelmezése következtében a munkaerő-felmérések őket is a foglalkoztatottak közé sorolják – mint említettük, még akkor is, ha alig végeztek munkát, és ezért helyzetük igen közel áll a munkanélküliséghez, illetve az inaktivitáshoz.

A munkaerő-felmérésekben foglalkoztatottaknak minősülnek azok az alkalmazottak és önállók is, akik a vizsgált időszakban átmenetileg távol voltak munkájuktól. A távollétnek igen változatos okai lehetnek: szabadság, betegség, szülési szabadság, tanulmányi szabadság, továbbképzésen való részvétel, sztrájk, a termelés szünetelése stb. Nem mindig dönthető azonban el egyértelműen, hogy a munkavégzés csak átmenetileg szünetel-e. Alkalmazottak esetében ilyenkor, az adott ország körülményeihez igazodva,

az nyújthat támpontot, hogy a megkérdezett rendelkezik-e formális állással, aminek révén folyamatosan fizetést kap, illetve ahova visszatérhet, és hogy milyen hosszú a távollét. Magyarországon ilyen határesetet jelentenek a gyesen és gyeden lévők. Az ő esetükben a távollét igen hosszú; visszatérhetnek ugyan a munkahelyükre, de egyrészt ez a lehetőség nem garantált, másrészt a segély mellett más munkáltatónál is kereshetnek, s ha találnak, vállalhatnak munkát. A kilencvenes évek elején a gyerekgondozási ellátásokat igénybe vevőket a foglalkoztatottak közé sorolták, de a kilencvenes évek közepétől már csak akkor tekintik őket foglalkoztatottnak, ha a vonatkozó héten ténylegesen dolgoztak.⁵

Sajátos határesetet képviselnek az úgynevezett átmenetileg elbocsátottak. Az átmeneti elbocsátás Észak-Amerikában elterjedt gyakorlatának lényege, hogy a munkáltatók meghatározott vagy határozatlan időre megszüntetik az érintettek foglalkoztatását, azzal, hogy később ismét foglalkoztatni kívánják őket. Az átmenetileg elbocsátottak közül azokat tekintik foglalkoztatottnak, akiknek nem szűnt meg a formális munkaviszonyuk. Az olyan átmenetileg elbocsátottakat, akiknek a munkaviszonyát nem tartják fenn, a megfelelő kritériumok alapján vagy munkanélkülinek minősítik, vagy inaktívnak.

Munkából való átmeneti távollét címén csak állással rendelkezőket sorolnak a foglalkoztatottak közé. Alkalmi munkások, akik rövid időre szóló, újból és újból meghosszabbítandó munka-megállapodás keretében dolgoznak, csak akkor tekinthetők foglalkoztatottnak, ha a vonatkozó héten ténylegesen munkát végeztek. Átmeneti távollét önálló esetében is előfordulhat. Foglalkoztatottnak minősülnek, ha az adott héten ugyan nem végeztek munkát, de vállalkozásuk fennmarad. Segítő családtagjaikat azonban ilyenkor az alkalmi munkásokéval megegyező kritérium szerint sorolják be.

A határesetekről szólva megemlíthetők még a gyakorlati szakmai oktatásban részesülő szakmunkástanulók és a tanulás mellett munkát vállaló diákok. A szakmunkástanulók rendszerint részt vesznek a termelésben, és munkájukért pénzt vagy/és természetbeni juttatást kapnak, s így az általános besorolási szabályok szerint foglalkoztatottnak számítanak. De ha nem részesülnek is juttatásban, vagy juttatásaik (például ösztöndíj) nem a munkavégzéshez kötődnek, azon az alapon, hogy termelőmunkát végeznek a foglalkoztatottak közé sorolhatók. Ennek ellenére több országban – köztük Magyarországon – a gyakorlati oktatásban részesülő szakmunkástanulókat nem tekintik automatikusan foglalkoztatottnak. A (nem szakmunkástanuló) diákok sem feltétlenül inaktívak. A tanulás mellett ugyanis vállalhatnak részmunkaidős állást vagy alkalmi munkákat, és ilyenkor a munkaerő-felmérésekben foglalkoztatottnak minősülnek.

A munkanélküliség

---

⁵ AKSH a kilencvenes évek elejére vonatkozó adatokat is újraszámolta és újrapozította az új megközelítést alkalmazva.

A statisztikai definíció szerint azok számítanak munkanélkülinek, akiknek (a) nincs munkájuk (b) aktívan keresnek munkát, és (c) munkába is tudnának állni. Ez a hármas kritérium az egyén munkanélkülinek minősítését láthatólag nem köti semmilyen intézményes vagy jogi feltételhez; kizárólag az egyén helyzetét és munkakereséssel összefüggő magatartását veszi alapul.

Az (a) kritérium szerint a foglalkoztatottság és a munkanélküliség egymást kölcsönösen kizáró állapotok, azaz a munkaerő-felmérésekben csak azokat lehet munkanélkülinek tekinteni, akik a foglalkoztatottság előző pontban tárgyalt ismérveinek nem felelnek meg. A (b) és (c) kritérium alkalmazásával lehet azután e nem foglalkoztatott népességben belül az adott egyének körülményei és magatartása szerint elhatárolni a munkaerő-kínálat részének tekinthető munkanélküliek és a munkaerő-kínálathoz nem tartozó gazdaságilag inaktív állományait.

A munkakeresés (b) kritériuma szerint csak olyan személy minősülhet munkanélkülinek, aki meghatározott időszakon belül konkrét lépéseket tesz azért, hogy munkát találjon. Ilyen lépés lehet a munkaerő-piaci tájékozódás bármely szokásos formája: a munkaközvetítő igénybevétele, munkáltatók felkeresése, hirdetések feladása vagy megválaszolása, ismerősök segítségének kérése az elhelyezkedéshez stb. Munkanélkülinek minősülnek azok is, akik önállóként kívánnak dolgozni, és lépéseket tesznek vállalkozás elindítására (megfelelő telephely keresése, a vállalkozáshoz szükséges engedélyek beszerzése, megrendelések gyűjtése stb.). Különleges helyzetekben eltekintenek az aktív álláskeresés követelményétől a munkanélkülivé minősítésben. Akik már találtak munkát és megállapodtak a munkaadóval, de csak a felvétel időpontja után fognak munkába lépni, akkor is munkanélkülinek minősülnek, ha felhagytak a további kereséssel. Ezt a gyakorlatot azonban csak a várhatóan viszonylag rövid időn belül munkába lépők esetében alkalmazzák.⁶ Hasonlóképpen, némely országokban nem várnak el aktív álláskeresést azoktól az átmenetileg elbocsátottaktól, akik számíthatnak rá, hogy visszakerülnek korábbi munkáltatójukhoz.

Sajátos problémát vet fel a munkaközvetítőnél történő regisztrálás, mint munkakeresési mód minősítése. A legtöbb helyen ugyanis a nyilvántartásba vétel előfeltétele annak, hogy a munkanélküliek támogatásban részesülhessenek, ami újra-elhelyezkedni nem kívánókat is arra késztet, hogy álláskeresőként nyilvántartásba vetessék magukat ("passzív regisztráció"). A nemzetközi gyakorlatban többnyire más álláskeresési módszer hiányában csak akkor minősítenek valakit aktív álláskeresőnek, ha a vizsgálatot megelőző négy hét folyamán felkereste a munkaközvetítőt, és állás után érdeklődött. A regisztráció pusztán tényét és az újbóli munkavállalás szándékának kinyilvánítását nem tekintik elégséges feltételnek. A regisztrációt egymagában a magyar munkaerő-felmérés sem

---

⁶ A magyar gyakorlatban azok a munkanélküliek tartoznak e csoportba, akik várhatóan 30 napon belül munkába lépnek.

tekinti elegendőnek ahhoz, hogy valaki álláskeresőnek minősüljön. Hasonló indoklással más álláskeresési módszerekkel kapcsolatban is felvethető, hogy önmagukban elégségesek-e a munkanélkülivé minősítéshez, például ha valaki pályázott egy állásra, és a munkaadó válaszára várva nem keres tovább.

A munkanélkülinek minősítés (c) pontban említett harmadik kritériuma szerint csak olyanok tekinthetők munkanélkülinek, akik ha felajánlanának nekik állást, rövid időn belül munkába tudnának állni. Ez az úgynevezett rendelkezésre állási vagy készenléti kritérium azok kiszűrését szolgálja a munkanélküliek közül, akik csak valamely későbbi időszakban szándékoznak munkába lépni. Tipikusan ilyen csoportot alkotnak a diákok, akik csak tanulmányaik illetve a tanév befejezése után tudnak munkát vállalni -, vagy akiket különféle egyéb, sokszor bizonytalan ideig tartó körülmények akadályoznak a munkavállalásban – mint például elhúzódó betegség vagy családi kötelezettségek.

Az aktív álláskeresés kritériuma nagyobb mértékben befolyásolja a munkanélküliség statisztikailag kimutatott mértékét, mint a készenlét kritériuma. Erre engednek következtetni a 2. táblázat adatai, amelyekből néhány országra vonatkozóan megtudhatjuk, mekkora arányt képviselnek a munkanélküliekhez viszonyítva azok, akiknek nincs munkájuk, szeretnének elhelyezkedni, de mert vagy nem keresnek aktívan munkát, vagy nem tudnának munkába lépni, nem számítanak munkanélkülinek.

A táblázat második oszlopából látható, hogy az aktív keresés kritériumának alkalmazása nélkül a táblázatban szereplő valamennyi országban jóval nagyobbak adódna a munkanélküliek állománya. Az országok jelentős részében legalább másfélszeresre, több országban legalább kétszeresre, egyes országokban pedig mintegy háromszorosra növekedne a munkanélküli állomány, ha a munkakeresés nem lenne követelmény. A táblázat tanúsága szerint a készenlét kritériuma is számottevően befolyásolja a statisztikailag kimutatott munkanélküliséget, bár jóval kisebb mértékben. Mellőzése esetén a táblázatban szereplő európai országokban 2-27 százalékkal adódna nagyobbak a munkanélküliek állománya. A kritérium kisebb számszerű jelentőségét mutatja, hogy a 25 ország közül 11 országban a keresés hiánya miatt munkanélkülinek nem minősülők több, mint tízszer annyian vannak, mint készenlét hiánya miatt munkanélkülinek nem minősülők. A táblázat utolsó oszlopából kiolvashatjuk, hogy ha valamennyi elhelyezkedni kívánó állásnélkülit munkanélkülinek tekintenének, az egyes országokban 20-200 százalékkal, az EU egészének átlagában csaknem 80 százalékkal magasabb lenne a munkanélküli állomány a sztenderd definíció alkalmazás mellett adódó létszámnál.

2. táblázat helye

Az aktív álláskeresés és a készenlét hiánya miatt inaktívnak minősülők néhány európai országban és az EU egészében a munkanélküliek százalékában, 2009

Forrás: Eurostat online adatbázis. Az adatok a 15-64 éves népességre vonatkoznak.

A 3. táblázat több évre vonatkozóan nemek szerint külön-külön közöl magyarországi adatokat azokról az inaktívokról, akik szeretnének dolgozni, de vagy az aktív munkakeresés, vagy a készenlét hiánya miatt nem minősülnek munkanélkülinek. Míg a nemzetközi adatokat tartalmazó 2. táblázatban csak a munkát keresők készenlétéről volt információ, a magyar adatok részletesebbek, a munkát nem keresők készenlétét is megmutatják. A magyar adatok is a munkanélküliek százalékában mutatják az elhelyezkedni kívánók különböző csoportjainak létszámát.

3. táblázat helye

Az aktív álláskeresés és a készenlét hiánya miatt inaktívnak minősülők Magyarországon nemenként, a munkanélküliek százalékában, 2001-2009

Megállapíthatjuk, Magyarországon is jellemző, hogy sok elhelyezkedni szándékozót a munkakeresés kritériuma miatt nem sorolnak a munkanélküliek közé (a táblázat második és harmadik oszlopai). Látható az is, hogy a munkát nem keresők között viszonylag sokan vannak, akik nem is lennének képesek rövid időn belül munkába lépni (a táblázat harmadik oszlopa). Kevés viszont az olyan elhelyezkedni kívánó állásnélküli, aki keres munkát, de nem kész munkába lépni (negyedik oszlop). Magyarországon a nők minősülnek gyakrabban a munkakeresés vagy/és a készenlét hiánya miatt munkanélküli helyett inaktívnak, mint a férfiak: e kritériumok alkalmazása nélkül a 2000-es években elején a nők között három és félszeresre, a férfiak között két és félszeresre emelkedett volna a munkanélküliek állománya. Az évtized végére lényegesen csökkent a kritériumoknak nem megfelelő elhelyezkedni szándékozók aránya mind a nők, mind a férfiak között. 2009-ben a nők körében már csak kétszeres, a férfiak körében pedig jó másfélszeres lenne a munkanélküliség, ha minden elhelyezkedni szándékozót beleszámítanánk.

Befolyásolja a statisztikai adatokat az is, milyen hosszú időszakra vonatkozóan vizsgálják az egyes kritériumoknak való megfelelést. A munkakeresés tekintetében ez az időszak a legtöbb országban – így Magyarországon is – a kérdezést megelőző négy hét, illetve egy hónap, de egységes nemzetközi gyakorlatról nem beszélhetünk. Minél hosszabb ez az időszak, nyilvánvalóan annál nagyobb az esélye, hogy valamely állástalan egyén aktív álláskeresőnek minősül. Nagy-Britanniai és ausztráliai adatok szerint egyhetes időszak helyett négyheteset alkalmazva egyébként változatlan feltételek mellett mintegy tíz százalékkal nagyobbak adódik a munkanélküliség (OECD, 1987, 130. o.).

A munkavállalásra való készenlét is különböző időtartamokra írható elő. Ez az időtartam lehet a munkaerő-felmérés vonatkozási hete, de sokhelyütt, köztük Magyarországon is a kérdést a felvétel időpontját követő két hétre vonatkozóan teszik fel. Az időszak megválasztása természetesen e kérdésnél is befolyásolja az eredményeket, de hogy milyen mértékben, erről kevés a számszerű információ. Egy 1983 évi ausztráliai vizsgálat szerint a kérdezés hetében az álláskereső 7 százaléka, a következő négy hét folyamán viszont már csak 4,1 százaléka nem tudta volna elkezdni a munkát (Hussmanns és társai, 1990. 100. o.).

A munkanélküliség kimutatott mértékét tehát számottevően befolyásolják az alapul vett definíciók és az alkalmazott konkrét mérési módszerek. Az egyes országokban végzett munkaerő-felmérések fogalmai, besorolási kritériumai, noha nemzetközi sztenderdekre épülnek, nem minden esetben teljesen azonosak. Különbségek lehetnek a foglalkoztatottak állományába való besorolás kritériumában, az álláskereső és a készenlét vonatkozási időszakában, egyes speciális csoportok kezelésében, amelyek mind-mind befolyásolják a kimutatott munkanélküliség mértékét. E különbségek hatásainak kiszűrésével tesznek a fejlett országokban rendszeresen közzé úgynevezett összehasonlító munkanélküliségi rátákat, amelyeket részben a munkaerő-felmérések megfelelő részadatainak felhasználásával, részben becslések segítségével kalkulálnak.

Háziasszonyok, diákok, és olyan egyéb olyan csoportok tagjai, akik elsősorban valamilyen nem gazdasági jellegű tevékenységet végeznek, de munkát keresnek, és munkába is tudnának lépni, a munkaerő-felmérésekben ugyanúgy munkanélkülinek minősülhetnek, mint bárki más. Kérdés persze, hogy valóban el tudnának-e foglalni egy adódó állást. Mindenesetre a diákok munkavállalási lehetősége sem zárható ki eleve: szünetekben mindenképpen tudhatnak dolgozni, de sokan a tanulmányi időszakban is képesek lehetnek rész munkaidős, sőt – alacsony iskolai óraszám mellett – esetleg teljes munkaidős állást betölteni. Még az sem lehetetlen, hogy valaki, aki nem kötelező képzésben vesz részt, hajlandó a tanulmányait abbahagyva munkába állni. Mindezzel együtt a diákok készenléte kérdéses, s ezért előfordul, hogy munkanélkülivé minősítésükben egyes országok megszorításokat alkalmaznak. A magyar munkaerő-felmérésben nem korlátozzák a diákok munkanélkülivé minősítését.

A munkanélküliek állománya meglehetősen vegyes összetételű. Bár a sztenderd adatfelvételek jellegükénél fogva nem képesek speciális rész kérdésekre kiterjedő információkat nyújtani, a munkanélküliség kimutatott szintjének értelmezését és értékelését megkönnyítendő a munkanélküliek állományát néhány szempont szerint csoportosítani szokták. A munkanélküliség okai, előzményei szerint megkülönböztethetjük az állásukat elvesztőket (akiket elbocsátottak), az állásukat elhagyókat (akik saját kezdeményezésükre váltak meg korábbi munkahelyüktől), a munkaerőpiacra újonnan belépőket (pályakezdők és más, korábban még nem

foglalkoztatottak), valamint a munkaerőpiacra visszalépőket (akik korábban már dolgoztak, de aztán kiléptek a munkaerő-állományból). Az első két csoport a foglalkoztatottak, a második kettő az inaktívak közül lépett be a munkanélküliek állományába. Szokás ezenkívül a munkanélkülieket a végezni kívánt munka típusa szerint is csoportosítani, különválasztva egyrészt a teljes munkaidős és a részmunkaidős, másrészt az állandó és az átmeneti foglalkoztatást igénylőket. A munkanélküliek vizsgálatában fontos további szempont a munkanélküliség időtartama szerinti megkülönböztetés.

A munkaerő-állományon kívüliek (inaktívak)

Az inaktívak vagy más néven munkaerő-állományon kívüliek a munkaerő-felmérésekben "maradék kategória". Azok sorolódnak ide, akik az ismertezett kritériumok szerint sem foglalkoztatottnak, sem munkanélkülinek nem minősülnek – vagyis akik a vizsgált időszakban (a) nem dolgoztak és (b) nem is kerestek munkát vagy/és (c) nem tudtak volna munkába lépni.

Az inaktívak állománya a legvegyesebb összetételű. Találhatók közöttük tanulók, nyugdíjasok, rokkantak, betegek, gyermeküket gondozók, háziasszonyok, egyéb eltartottak stb. Jelentősen különböznek egymástól munkaerő-piaci tapasztalataikban, a munkaerőpiachoz való kötődésükben. Egyesek már befejezték munkaerő-piaci pályafutásukat, mások még el sem kezdték. Némelyek gazdasági aktivitása tartósan, másoké csupán átmenetileg szünetel. Inaktivitásuk lehet önként választott állapot, de sokszor kényszerítő körülmények következménye.

Különös figyelmet érdemel az inaktív népességnek a munkanélküliekéhez eléggé hasonló helyzetű része: akik szeretnének munkát vállalni, de mert nem keresnek aktívan munkát vagy valamilyen körülmény folytán egyelőre nem tudnának munkába állni, nem minősülhetnek munkanélkülinek. Az inaktívoknak ezt a kategóriáját már csak azért is érdemes külön számba venni és adott esetben alaposabban megvizsgálni, mert létszámuk egyes munkaerőpiacokon megközelíti vagy meg is haladja a hivatalos munkanélküliekét s mert gyakran az ő helyzetük is összefügg a munkaerőpiac állapotával, a munkavállalási lehetőségek elégtelenségével. Magyarországon a kilencvenes évek eleje óta az évek többségében a munkanélkülinek nem minősülő elhelyezkedni kívánók létszáma némileg meghaladta a munkanélküliek létszámát. (A 3. táblázat ötödik oszlopában láthattuk, hogy a munkavállalási szándékkal rendelkező inaktívak munkanélküliekhez viszonyított aránya a nők között lényegesen magasabb, mint a férfiak között.)

A munkanélküliekéhez sok tekintetben hasonló helyzetű inaktívak az úgynevezett reményvesztett munkanélküliek, más néven passzív munkanélküliek: akik azért nem keresnek munkát, mert reménytelennek tartják a sikert. A munkaerő-állományhoz nem tartozóknak ez az alcsoportja munkaerő piaci elemzés szempontjából azért érdemel

figyelmet, mert az aktív álláskeresés hiánya az ő esetükben feltehetően elsősorban munkaerő-piaci okokkal, az állás kínálat elégtelenségével függ össze.

„Köztes” munkaerő-piaci állapotok

A három alapvető munkaerő-piaci állománycsoport körülhatárolásának ismertetésekor jeleztük, hogy nem minden személy esetében állapítható meg könnyen és egyértelműen, hogy mennyiben állnak fenn a besorolás alapjául szolgáló körülmények, és hogy a foglalkoztatottak, a munkanélküliek vagy az inaktívak közé tartozónak kell-e tekinteni. Bár a munkaerő-felmérésekben olyan gyakorlati besorolási kritériumokat alkalmaznak, melyek segítségével végül minden válaszadó besorolható a három alapvető állománycsoport valamelyikébe, a valóságban munkanélküli és a foglalkoztatott, illetőleg a munkanélküli és a gazdaságilag inaktív állapot között sokféle közbülső állapot létezik. Ezeket mutatja be a 2. ábra.

2. ábra helye

Munkaerő-piaci státusok és köztes állapotok

A kényszerűen részidőben dolgozók – akik azért dolgoznak részidőben, mert nem találnak teljes idős munkalehetőséget – részleges munkanélkülinek tekinthetők, hasonlóképpen azokhoz az alkalmi munkásokhoz, akik nem mindig találnak munkalehetőséget amikor dolgoznának. A saját elhatározásukból részidőben vagy alkalmilag dolgozókra tekinthetünk úgy, mint akik részben foglalkoztatottak és részben inaktívak. A támogatással – bérszubszenciával, adókedvezményrel támogatott munkahelyen vagy valamilyen közfoglalkoztatás keretében – dolgozók egy része a támogatás megvonása esetén nyilván nem találna munkalehetőséget, és a munkanélküliek közé kerülne. Az átképzésben résztvevőket a munkanélküliség és az inaktivitás közötti állapotúnak tüntettük fel az ábrán: ők az elhelyezkedés érdekében vesznek részt munkaerő-piaci képzésben, de éppen a részvétel miatt megkérdőjelezhető a készenlétük, ezáltal a munkanélküli státusuk. Reményvesztett dolgozóknak azokat a “passzív munkanélkülieket” tekintik, akik nem látván reális esélyt az elhelyezkedésre - tehát a munkaerő-piaci körülményekkel összefüggésben – felhagynak az álláskereséssel. Pótlólagos dolgozók azokat a munkanélküliek, akik háztartásuk valamely munkanélkülivé vált tagjának kieső jövedelmét pótlandó lépnek átmenetileg be a munkaerő-állományba. A nem hivatalosan dolgozókat azért tüntettük fel a három munkaerő-piaci státus köztes tartományában, mert noha munkavállalóként vagy önfoglalkoztatóként keresőmunkát végeznek, a foglalkoztatotti státushoz kapcsolódó ellátásokra (táppénz, nyugdíj, munkanélküli járadék stb.) való jogosultság tekintetében munkaerő-piaci helyzetük hasonló a munkanélküliekéhez, illetőleg az inaktívakéhoz.

Az ILO sztenderdek szerint a fenti csoportok közül a kényszerűen részidőben dolgozók, az alkalmi munkások, a támogatással foglalkoztatottak és az önként részidőben dolgozók foglalkoztatottnak minősülnek, a reményvesztettek inaktívnak, míg a pótlólagos dolgozók munkanélkülinek. Az átképzésben résztvevők attól függően, hogy keresnek-e munkát, illetőleg úgy nyilatkoznak-e, hogy rövid időn belül készek munkába állni, egyaránt kerülhetnek a munkanélküliek és az inaktívak állományába.⁷ Mint a következő pontban látni fogjuk, a munkaerő-felmérések kérdőívei segítségével nem csak a sztenderd három állománycsoport azonosítása végezhető el, hanem az ábrán bemutatott „köztes állapotok” is körülhatárolhatók.

A válaszadók állománycsoportba-sorolása és a munkaerő-felmérés kérdőíve

A 3. ábra összefoglaló képet ad arról, hogy a fentiekben ismertetett kritériumok alapján hogyan sorolódnak be a munkaerő-felmérésekben a munkaképes korú megkérdezettek a foglalkoztatottak, a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak állományába, s egyben a munkaerő-felmérésekben használt kérdőívek szerkezeti felépítését is tükrözi. Az ábra természetesen leegyszerűsített. A legfontosabb egyszerűsítés az átmenetileg elbocsátottak és a munka megkezdésére várók figyelmen kívül hagyása.

3. ábra helye

A munkaképes korú népesség osztályozása a munkaerő-felmérésekben

Az F2. függelékben megtekinthető a munkaerő-felmérés 2010. évi kérdőíve. A kérdőív két fő részből áll: a háztartási adatlapból és az gazdasági aktivitási kérdőívből

A háztartási adatlapon a mintába került háztartások valamennyi tagjáról részletes demográfiai, migrációs és iskolázottsági információk szerepelnek, és azt is rögzítik, hogy részesülnek-e nyugdíjban illetőleg néhány más ellátásban. (A kérdőíveken a kódok mellett az adott kérdésre kapott válaszokat tartalmazó változók nevei vannak feltüntetve. Az adatfeldolgozáskor egy-egy válaszadó adatait egy sor tartalmazza – „eset” vagy „megfigyelés” –, a kérdésekre kapott válaszok pedig egy-egy oszlopba kerülnek, ezeket nevezzük változónak. A függelékben található kérdőíveken az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Adatbankjában használt változónevek szerepelnek. Az első oldal jobb felső részén például azt láthatjuk, hogy a lakóhely megyéjének kódját „county” változónévvel tartják nyilván az adatállományban.)⁸ Az adatlap első oldalán a

⁷ A munkanélküli nyilvántartás alapján készült statisztikákban Magyarországon az átképzésben részesülőket – a készenlét hiányára hivatkozva – nem tekintik munkanélkülinek.

⁸ Az Adatbankról a weboldalukon lehet részletesen tájékozódni: <http://adatbank.mtaki.hu/>

háztartás valamennyi megkeresésének időpontját feltüntetik. A mintába került háztartásokat ugyanis nem csak egyszer kérdezik meg, hanem összesen hat alkalommal, hat egymást követő negyedévben. Minden negyedévben a minta egyhatoda cserélődik ki: a korábban már hat alkalommal megkérdezett háztartásokat nem kérdezik tovább, helyettük új háztartások kerülnek a mintába.⁹ A többszöri megkérdezés azzal az előnnyel jár, hogy a mintába került személyek munkaerő-piaci állapotának változásait is nyomon lehet követni több negyedév adatainak segítségével.¹⁰

A háztartások valamennyi tagjának megkérdezése az elemzés szempontjából több előnnyel is jár. Egyrészt az adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a teljes háztartások munkaerő-piaci jellemzőiről is tájékozódjunk, például kimutassuk, a munkavállalási korúak valamennyien vagy részben dolgoznak-e a háztartásban, illetőleg senkinek sincs munkája. Másrészt az egyéni adatok elemzésekor figyelembe vehetjük annak a háztartásnak a jellemzőit, amelyben az egyén él, például hány és milyen életkorú gyereket nevelnek, hányan dolgoznak, hányan részesülnek egyes ellátásokban stb.

Az aktivitási kérdőívet a háztartások 15-74 éves tagjaitól kérdezik. Először a foglalkoztatottságra illetőleg a foglalkoztatottakra vonatkozó kérdéseket közül tekintünk át néhányat. A foglalkoztatottak közé történő besorolás az 1., a 2. és a 4. kérdés alapján történik. Mint már említettük, Magyarországon az ún. egyórás kritériumot alkalmazzák, ennek megfelelően fogalmazták meg az 1. kérdést, és mindenki foglalkoztatottnak minősül, aki legalább egy órát dolgozott a vonatkozási héten.¹¹ Foglalkoztatottak lehetnek a munkából távol lévők is (2. kérdés), ha a távollét átmeneti. Nem sorolják a foglalkoztatottak közé a gyerekgondozási ellátás miatt nem dolgozókat. A 3. kérdés segítségével azt tisztázzák, hogy a munkától való egyéb távollét átmenetinek tekinthető-e, aminek alapján foglalkoztatottnak minősítendő a válaszadó. A jelenlegi gyakorlat szerint akkor minősül átmenetinek a távollét, ha nem hosszabb három hónapnál, vagy ha három hónapon túli, a munkavállaló legalább a szokásos fizetésének felét megkapja a távollét idejére.

A foglalkoztatottaktól igen részletes kérdéseket tesznek fel a munkaidőről, a munkarendről, a foglalkozásról, a keresetről és a munkaadó jellemzőiről. A munkaidőre vonatkozó kérdések felölelik a vonatkozási héten ledolgozott tényleges munkaidőt és az általában jellemző szokásos munkaidőt is. Megtudhatjuk, hogy a vonatkozási héten eltért-e a ledolgozott munkaidő a szokásostól, és ha igen, miért, továbbá hogy a

---

⁹ A minta ún. „rotálása” más országok munkaerő-felméréseire is jellemző, de a rotáció módjai különbözőek. Az Egyesült Államokban például egy-egy „rotációs csoportot” összesen nyolc alkalommal kérdezik meg, először folyamatosan négy hónapig, majd nyolc hónap kihagyás után ismét folyamatosan négy hónapig. (Az Egyesült Államokban nem negyedévente, hanem havonta gyűjtenek adatokat a munkaerő-felmérés keretében.) (Forrás: Bureau of Labor Statistics, 2011)

¹⁰ Az állapotváltozások vizsgálatkor azonban nehézséget jelent, hogy csak a teljes negyedéves minták reprezentatívak, az egyes rotációs alminták nem mindig azok.

¹¹ Maga a kérdés mindig a vonatkozási hetet követő héten történik.

szokásosan részidőben dolgozók szeretnének-e teljes idős munkát vállalni. A munkarenddel kapcsolatban a műszakbeosztásról, az esti, éjszakai, hétvégi munkavégzésről, valamint az otthoni munkavégzésről és a távmunkáról¹² tesznek fel részletes kérdéseket. A munkahelyről és a munkaadóról is számos információt tartalmaz az adtagyűjtés. Rögzítik, hogy mely településen található a munkahely (ezt a lakóhellyel összevetve használhatjuk az ingázók azonosítására), milyen gazdasági ágazathoz tartozik, milyen a tulajdoni formája (állami- szövetkezeti- illetve magántulajdon, magyar vagy külföldi a tulajdonos), mekkora a munkaadó szervezet létszáma, illetve annak a telephelynek a létszáma, ahol a válaszadó dolgozik. Fontos információ, hogy milyen minőségben dolgozik a válaszadó – alkalmazottként, vagy önfoglalkoztatóként különböző típusú vállalkozások tagjaként vagy tulajdonosaként –, és hogy ha alkalmazott, határozatlan időre vagy milyen hosszú meghatározott időszakra szól a munkaszerződése.

A foglalkoztatottnak nem minősülőkről a 17., a 19. és a 25. kérdés alapján döntenek el, hogy munkanélkülinek tekinthetők-e vagy inaktívnak. A 17. kérdés általában kérdezi meg, hogy keresett-e a válaszadó munkát a kérdezést megelőző négy hétben, a 19. kérdésben pedig a munkakeresés konkrét módszereit rögzítik. A 17. kérdésből az is kiderül, ha valaki azért nem keres munkát, mert már megállapodott egy munkaadóval, ahol időn belül dolgozni kezd. A jelenlegi besorolási eljárás szerint a keresés kritériumának közülük azok felelnek meg, akik három hónapon belül munkába lépnek. Munkakeresőnek csak azokat az állásnélkülieket tekintik, akik konkrét aktív keresésről is beszámolnak a keresési módszereket megkérdező 19. kérdésnél. (Mint a munkanélküliségről szóló részben láttuk, a munkaügyi központnál történő pusztán regisztráció, továbbá a megkeresett munkahely értesítésére való várakozás nem számít aktív munkakeresésnek – ezek a 19. kérdés G, H és L válaszlehetőségei.) A készenlétre vonatkozó 25. kérdésben azt tudakolják, hogy két héten belül munkába tudna-e állni a válaszadó. A munkaerő-felmérésben a munkanélküliség időtartamát a munkakeresés időtartamával mérik (21. kérdés).

A nem dolgozóknak – munkanélküliektől és munkanélkülinek nem minősülő állásnélküliektől – számos kérdést tesznek fel az utolsó munkájukra és munkahelyükre vonatkozóan, ugyanazokat a kérdéseket, amelyeket a foglalkoztatottnak a jelenlegi munkájukkal kapcsolatban kérdeznek meg (a 29. kérdés alkérdései). Ezek alapján meg lehet tudni, hogy a munkanélküliek milyen foglalkozásban, ágazatban stb. dolgoztak korábban. Természetesen vannak olyan munkanélküliek, akik korábban nem dolgoztak, így nem köthetők valamely ágazathoz vagy foglalkozáshoz. A munkaügyi kirendeltségnél történő regisztrációról, és több munkanélküli-ellátásról is tartalmaz kérdéseket a munkaerő-felmérés.

---

¹² Távmunkának a munkahelyen kívül, informatikai vagy telekommunikációs eszköz közvetítésével végzett munkát szokták nevezni, nem egyszerűen az otthon végzett munkát.

Végül megemlítjük, hogy a felmérésben egy részletes kérdéssorozat található az iskolarendszerű és nem iskolarendszerű képzésben való részvételről (36-39. kérdések).

Munkanélküli-nyilvántartások (regiszterek)

A munkanélküliségről, illetőleg a munkanélküliekről különféle hivatalos szervek – munkaközvetítők, segélyhivatalok, szakszervezetek, önkormányzatok – feljegyzései is tartalmaznak információt. A fejlett országokban állami munkaközvetítő (munkaügyi szolgáltató) hálózatokat alakítottak ki, ahol a munkanélküliekről nyilvántartást vezetnek. A munkanélküliségre vonatkozó első széles körű adatgyűjtések éppen e munkanélküli regiszterekre támaszkodtak.¹³ Általában az állami munkaközvetítő hálózatok végzik a munkanélküliek segélyezését és a különböző munkaerő-piaci támogatási programok szervezését is. A legtöbb országban a munkanélküliek segélyezésének feltétele az állami munkaközvetítőnél történő regisztráció. Az ellátásokban részesülőkéről is nyilvántartást vezetnek; van ahol ezt tekintik hivatalos munkanélküli regiszternek. A munkanélküli regiszterek azonban, bármilyen átfogóak is egyes országokban, számos ok miatt nem képesek megbízható képet adni a munkanélküliség alakulásáról.

Ilyen ok, hogy a regisztráltak létszáma erősen függ a munkaközvetítő hálózat kiterjedtségétől, elérhetőségétől. Minél sűrűbb ez a hálózat, annál nagyobb valószínűséggel keresik fel a munkanélküliek az irodákat és regisztráltatják magukat; annál nagyobb – egyébként hasonló feltételek között – a kimutatott munkanélküliség. Hasonlóképpen hatást gyakorolnak a regisztrált munkanélküliségre a munkaerő-piaci támogatási programok, különösképpen a segélyrendszer jellemzői. Minél nagyvonalúbbak a jogosultsági feltételek, annál magasabb lesz az ügyfelek száma. A regisztrált létszámnak ez a függése a foglalkoztatáspolitikai intézményi rendszerétől és érzékeny reagálása a szabályozás változásaira megnehezíti a regiszterből származó statisztikák felhasználását a munkaerő-piaci elemzésekben.

Az intézményi tényezők hatásai nemcsak a nemzetközi vagy regionális összehasonlításban okoznak nehézséget, hanem a különböző népességcsoportok helyzetének összevetésében is. Az egyes munkavállalói rétegek ugyanis eltérő eséllyel jutnak támogatásokhoz. A segély-jogosultság például igen gyakran függ a munkanélküliséget megelőzően munkában töltött időtől, s ezért az első ízben munkát vállalni kívánó vagy a munkaerő-állományba hosszabb megszakítás után visszalépő munkanélküliek – akik nem kaphatnak segélyt – alacsony arányban fordulnak a

---

¹³ 1992-ig – a munkaerő-felmérés bevezetéséig – Magyarországon is a regiszter volt a munkanélküliségre vonatkozó adatok egyetlen forrása.

munkaközvetítőhöz. Ennek következtében a munkanélkülieken belüli arányukat a regiszter alapján készülő statisztikák más csoportokhoz képest lefelé torzítva tükrözik. Torzító forrássá válhat a munkahelyüket saját kezdeményezésükre elhagyók támogatásának korlátozása is. Végül, szisztematikus torzításhoz vezet, hogy a segélyezési idő kimerülése után a tartósan munkanélküliek közül sokan kikerülnek a regiszterekből.

Nem kevésbé lényeges, hogy a regiszterek nem a munkaerő-felmérésekben alkalmazott munkanélküliség-értelmezésnek megfelelő helyzetet tükrözik. Egyfelől, nem tartalmazzák azokat a munkanélkülieket, akik valamilyen okból nem fordultak a munkaközvetítőhöz. Másfelől, a nyilvántartásban szereplők egy része az elfogadott definíció szerint nem tekinthető munkanélkülinek, mivel a munkaközvetítő irodák nem vizsgálják, vagy ha igen, a sztenderd definícióra épülő munkaerő-felmérésektől eltérően értékeli a munkanélküliek magatartását és körülményeit. Az aktív munkakeresés kritériumát általában a munkaközvetítő több-kevesebb rendszerességgel történő felkeresése helyettesíti, bár van, ahol a segélyezett ügyfelektől saját erőfeszítéseik igazolását is megkívánják. A munkavégzésre való készenlélet csak a segélyezettek esetében szokták – korlátozott módon – ellenőrizni. Azt a követelményt támasztják, hogy a munkanélküli a neki felajánlott, s bizonyos szabályok szerint formálisan "megfelelőnek" minősülő állást fogadja el. De általában még az ilyen állásajánlat elutasítása sem jár a regiszterből való törléssel, csupán a segélyezést szüntetik meg vagy függesztik fel egy időre. Mindezen túl a regiszterekben olyanok is találhatóak, akik közben munkát végeznek. A szabályok ugyanis több országban megengedik, hogy a segélyben részesülők bizonyos idő- illetve jövedelemhatárig dolgozzanak, s másrészt a munkaközvetítők általában nem is vizsgálják, végeznek-e ügyfeleik munkát.

Mindezek a torzítások végső soron annak a következményei, hogy a munkanélküli regisztereket nem statisztikai célokra hozták létre. Elsőrendű feladatuk a munkaközvetítésnek és segélyezésnek, valamint a munkaerő-piaci programok tervezésének és irányításának a szolgálata, s tartalmukat főként a hivatalos ügyintézés igényei határozzák meg.

A hivatalos munkanélküli regiszterbe való felvétel és a regiszterből való törlés kritériumrendszerét többnyire részletesen szabályozzák. A keresett munka típusától függően (részmunkaidős állást, átmeneti foglalkoztatást, szakmunkásképzést igénylők), illetőleg a munkát kereső személyes és/vagy munkaerő-piaci jellemzői szerint (életkor, korábbi foglalkoztatottság, korlátozott munkaképesség, diákok, nyugdíjasok), vagy a munkanélküli-ellátás szerint korlátozni szokták, kik kerülhetnek be a regiszterbe a munkaközvetítőhöz fordulóik közül. Szabályokat állítanak fel arra vonatkozóan is, hogy az elhelyezkedésen kívül milyen körülmények esetében (betegség, munkaerő-piaci programokban való részvétel, jelentkezés elmulasztása) törölnek valakit a

nyilvántartásból. Mint a 4. táblázat négy országra kiterjedő áttekintése is mutatja, az egyes országok lényeges kérdésekben eltérő gyakorlatot követhetnek.

E nehézségek ellenére a munkanélküli regiszterek a munkaerő-felmérések térnyerése után is a munkaerő-piaci elemzés fontos kiegészítő adatforrásai maradtak. Sőt használatuknak több szempontból határozott előnyei mutatkoznak. Előnyük, hogy naprakészek, és – szemben a viszonylag ritkán lebonyolított munkaerő-felmérésekkel – rájuk támaszkodva rövid időszakokra is nyomon lehet követni a változásokat. Emellett a regiszterekből statisztikákat készíteni nagyságrenddel olcsóbb, mint a háztartási minta segítségével történő adatgyűjtés.

4. táblázat helye

A munkanélküliek regisztrálásának szabályai néhány országban

Jelölések:

+ bekerül a regiszterbe

– nem kerül be a regiszterbe illetve kikerül belőle

a) 2-3 ajánlat visszautasítása után

b) teljes idősz átkepzés esetén

Forrás: Eurostat (1987)

Továbbá a mintavételből eredő becslési hibák miatt az országos munkaerő-felmérésekből lehetetlen kisebb körzetekről vagy kis létszámú munkaerő-piaci rétegekről tájékozódni. A munkanélküli regiszterek esetében ilyen hibaforrás nem létezik, hiszen az adatokat az érintettek teljes köréről gyűjtik. Ezért helyi munkaerőpiacok, illetőleg speciális csoportok helyzetének vizsgálatában a regiszterekből származó információk nehezen pótolhatók. Újabban az Egyesült Államokban és az Európai Közösség országaiban a regiszter és a munkaerő-felmérések adatainak kombinált felhasználásával a sztenderd fogalmakkal többé-kevésbé konzisztens becsléseket készítenek kisebb régiók munkanélküliségi helyzetéről is (OECD,1987).

Végül, a hivatalos nyilvántartások bizonyos tekintetben megbízhatóbbak, mint a kérdőíves felvételekből származó adatok, amelyekben torzítást okozhat az interjúalany tájékoztatatlansága vagy pontatlan emlékezete (például amikor azt tudakolják, hogy az illető

mióta keres munkát). Az események pontos nyomon követése kérdőíves technikával csak igen költséges longitudinális felvételekkel (ugyanazon interjúalanyokat ismételt felkeresésével és megkérdezésével) lehetséges. Az adminisztratív nyilvántartásokban az eseményeket általában folyamatosan rögzítik, sokszor dokumentumok alapján,¹⁴ ezért adott esetben követéses elemzések értékes adatforrások lehetnek.

5. táblázat helye

Az ILO munkanélküliek létszáma a regisztrált munkanélküliek létszámához viszonyítva néhány országban 2002 és 2009 között, százalék

Forrás: Eurostat online adatbázis

Mint a 5. táblázatban láthatjuk, a munkaerő-felmérések és a regiszterek alapján kimutatott munkanélküliség között országonként és időszakonként változó irányú és mértékű az eltérés. Előfordulnak jelentős különbségek – mint például a táblázatban szereplő országok közül az Egyesült Királyságban és Észtországban, vagy Dániában, Finnországban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban a kétezres évek elején, – de egyes országokban és időszakokban a két adatforrás alapján adódó munkanélküli állomány nem tér el nagymértékben – így például Görögországban, Luxemburgban és Portugáliában. Megfigyelhető továbbá, hogy egyes országokban a két létszám számszerű eltéréseinek mértéke is megváltozott, mint például Norvégiában és Szlovákiában. Nem mondhatjuk tehát, hogy általában véve a regiszter vagy az ILO definíció szerint munkanélküliség ölel fel szűkebb vagy tágabb kört, a két mutató közötti különbséget az egyes országok regisztrációs gyakorlatának részletes elemzése magyarázhatja meg. Megemlíthető ugyanakkor, hogy egyes munkaerő-piaci csoportok viszonylagos létszáma és a regiszterben történő kezelése befolyásolja a két mutató viszonyát. A fiatal munkanélküliek, még ha tesznek is erőfeszítést az elhelyekedés érdekében, általában kevesebben kerülnek be a regiszterbe, mint az idősebbek, mert közülük sokan nem szereznek jogosultságot munkanélküli-ellátásra, illetve a nappali vagy esti tagozaton tanulókat kizárhatják a regisztráltak köréből a készenlét hiányára hivatkozva, vagy azért, mert csak részidős munkát keresnek. Van, ahol az idős munkát keresők regisztrációja is alacsony, mert a nyugdíjban részesülőket illetőleg az öregségi nyugdíj korhatárát elérőket nem tekintik regisztrált munkanélkülinek – míg a munkaerő-felmérésekben minden 75 év alatti személy szerepel. Különböző munkaerő-piaci programok – például képzések – résztvevői a munkaerő-felmérésben munkanélkülinek minősülhetnek, de több országban nem számítanak bele a regisztrált létszámba a készenlét hiányára hivatkozva. Végül csökkentheti a regisztrált létszámot ha a részidős munkát keresőket nem számítják

---

¹⁴ Például az ellátást igénylőknek igazolást kell bemutatnia korábbi munkájukról és keresetükről, vagy ha munkaközvetítés segítségével helyezkednek el, rögzítik annak pontos időpontját.

regisztráltak. Ezzel szemben nem számítanak ILO munkanélkülinek regisztráltak közül az alkalmi munkát végzők, mégha a regisztráció és/vagy az munkanélküli-ellátások szabályokai meg is engedik a rövid munkaidőben vagy alacsony bér melletti munkavégzést. (European Commission, 2006)

4. ábra helye

A regisztrált és az ILO munkanélküliek létszáma Magyarországon 1990 és 2009 között

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérés és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai

A 4. ábra a kilencvenes évek elejétől a kétezres évek végéig mutatja a regisztrált és az ILO munkanélküliek létszámának alakulását Magyarországon. Láthatjuk, hogy Magyarországon a regisztráltak létszáma az egész időszak alatt lényegesen meghaladta a munkát kereső és elhelyezkedni kész munkanélküliek létszámát. Az ábra felső görbéjé segítségével a jobb oldali skálán leolvashatjuk az eltérés százalékos mértékét: a ILO munkanélküliek létszáma a regisztráltak kétharmada és négyötöde között mozgott az elmúlt két évtizedben.

A két mérési módszer előzőekben tárgyalt különbségeiből adódóan azonban, mégha azonos nagyságú is a kétféle kimutatásban alapul vett munkanélküli állomány, akkor is csak részben fedik át egymást. Ezt tényszerűen is alátámasztják azok a munkaerő-felmérések, amelyek kérdőíveiben megtudakolják, regisztrálva vannak-e a mintába került személyek a munkaközvetítőnél.¹⁵ Az 5. és a 6. ábrán magyarországi eredményeket mutatunk be.

5. ábra helye

Az regisztrált munkanélküliek munkaerő-piaci állapota az ILO sztenderdek szerint Magyarországon 1992 és 2009 között

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérése

Az 5. ábra a kék oszlopok azt mutatják, hogy a regisztráltak hány százaléka számított munkanélkülinek az ILO sztenderdek szerint. Mint láthatjuk, a kilencvenes évek elején kétharmad körüli volt ez az arány, a kétezres évek elejére 50 százalék alá süllyedt, majd 2004-től fokozatosan emelkedni kezdett, és 2009-ben ismét elérte a kétharmadot. Láthatjuk továbbá, hogy a munkanélküliség kritériumainak meg nem felelő regisztráltak

---

¹⁵ Az magyar munkaerő-felmérés előző részben bemutatott 2010. évi kérdőívében (F2 Függelék) a 30. kérdés vonatkozik a regisztrációra, és a 31-32. kérdésekben azt is megkérdezik, részesül-e a regisztrált munkanélküli egyes munkanélküli-ellátásokban.

nagyobb része inaktívnak minősül, bár változó arányban foglalkoztatottnak számítók is találhatóak közöttük.¹⁶

A 6. ábra adatai a másik oldalról mutatják a két csoport közötti átfedés mértékét: a regisztráltak arányát az ILO munkanélkülek között. Látható, hogy az egyes években a munkát keresők jó fele – háromnegyede fordult a munkaügyi kirendeltséghez. A kilencvenes évek elejétől a kétezres évek közepéig lényegesen csökkent a regisztráltak aránya, majd növekedésnek indult.

6. ábra helye

A regisztráltak aránya az ILO munkanélküliek között Magyarországon 1992 és 2009 között, százalék

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérése

Speciális munkaerő-piaci csoportok és alternatív munkanélküliségi mutatók

A munkaerő-piaci programok résztvevői

Az elmúlt évtizedekben a fejlett országokban számos aktív, a foglalkoztatást elősegítő munkaerő-piaci programot vezettek be. E programok elterjedése a foglalkoztatás és munkanélküliség mérését is befolyásolja, mivel újfajta munkaerő-piaci helyzeteket hoz létre. Felvetődik a kérdés, hogy a három alapvető munkaerő-piaci állománycsoport (foglalkoztatottak, munkanélküliek és gazdaságilag inaktívak) közül melyikbe lehet a különféle programok résztvevőit besorolni, illetőleg hogy maga e hagyományos kategóriahármas mennyire képes a szóban forgó programok nyomán megváltozott viszonyok közepette a munkaerőpiac állapotának tükrözésére.

A munkaerő-felmérések általános kritériumrendszere szerint a munkát biztosító aktív foglalkoztatási programok résztvevői, mivel dolgoznak, foglalkoztatottnak számítanak. Egyértelműen így lehet minősíteni a különféle közhasznú munkák és a bérszubszenciával támogatott foglalkoztatási programok (ideértve a munkakörmegosztást, illetőleg a rövidített munkaidős foglalkoztatást ösztönző programokat is). Kevésbé kézenfekvő a képzést nyújtó munkaerő-piaci programok résztvevőinek hovatartozása. Az ilyen

---

¹⁶ Magyarországon regisztráltak létszámáról a munkaerő-felmérés alapján készült becslések – más országokhoz hasonlóan – kisebb mértékben eltérnek a regisztrált munkanélküliek tényleges létszámától.

programok keretében zajló tanfolyami képzést részben vállalatoknál szervezik, és a résztvevők munkavégzés mellett tanulnak. Az általános szabályokat alkalmazva őket foglalkoztatottnak lehet tekinteni. A munkavégzéssel nem járó tanfolyamok hallgatóit a munkanélküliek közé lehetne ugyan sorolni, de ehhez az ő esetükben el kellene tekinteni mind az aktív álláskeresés, mind a készenlét kritériumától. Ezért a nemzetközi kritériumok pontos alkalmazása mellett ők inaktívnak számítanak. Nem egyértelmű a vállalkozás indításához támogatásban részesülő állástalanok minősítése sem. Az ilyen programok résztvevői általában meghatározott ideig a munkanélküli segéllyel megegyező összegű támogatást kapnak. Sokszor nehezen dönthető el, meddig tekintendő a munkanélkülieknek, akik önálló foglalkozást keresnek maguknak, és mikortól kezdve minősüljenek vállalkozónak – azaz foglalkoztatottnak.

A munkaerő-piaci programok résztvevőinek besorolása a munkaerő-felmérésekben nagymértékben attól függ, hogy saját maguk miként értékelik a körülményeiket és ennek megfelelően milyen válaszokat adnak a kérdésekre. Ezért, valamint a minta méretének elégtelensége miatt a munkaerő-felmérések nem képesek megbízhatóan tájékoztatni a munkaerő-piaci programokban való részvétel mértékéről. Erre alkalmasabbak a programokról végzett államigazgatási, illetve vállalati adatgyűjtések.

A programok résztvevői, ha dolgoznak is, nem piaci feltételek mellett jutottak munkához, s a program keretében nyújtott támogatások nélkül többnyire munkanélküliek lennének. Erre hivatkozva szoktak amellel érvelni, hogy helyesebb lenne nem foglalkoztatottként, hanem "rejtett" munkanélküliként számon tartani őket. Ez ellen szól azonban, hogy egyrészt a gazdasági és szociális helyzetük nyilvánvalóan lényegesen különbözik a munkanélküliekétől, másrészt hasonló logikával akár még a különféle egyéb – nem foglalkoztatási célú – támogatásokat élvező vállalatok munkavállalóit is kizárhatnánk a foglalkoztatottak közül, ami teljesen képlékennyé tenné a fogalmakat.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a gazdaság, ezen belül a munkaerőpiac állapotának elemzéséhez célszerű a támogatott programok keretében dolgozókat elkülönítve is kimutatni. Hiszen nagyobb szabású munkaerő-piaci programok bevezetése nyomán úgy is javulhat a munkanélküliségi ráta, hogy közben a konjunktúrában nem következik be érdemleges változás. Egyes régiók helyzetének megítélésekor sem mindegy, hogy a foglalkoztatottság és a munkanélküliség kialakult szintje mennyiben tulajdonítható közpénzekből finanszírozott munkaerő-piaci programoknak.

6. táblázat helye

Munkaerő-piaci programokban résztvevők létszáma néhány OECD országban a munkaerőállomány százalékában, 2008

Forrás: OECD, 2010

A munkaerő-piaci programok résztvevőinek létszáma s ezen keresztül a támogatott foglalkoztatás hatása a munkanélküliségi rátára a fejlett országokban egyáltalán nem elhanyagolható nagyságú. Ezt olvashatjuk ki a 6. táblázatból, mely a 2008-ban különböző programokban résztvevők munkaerő-állományhoz viszonyított arányát mutatja be a 18 külföldi országban és Magyarországon. A bemutatott országokban négy kivétellel – Csehország, Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Lengyelország – a kimondottan foglalkoztatást célzó programok is a munkaerő-állomány legalább egy százalékát érintik, és sok országban ez az arány meghaladja a két százalékot is.

Reményvesztett munkanélküliek

Reményvesztett vagy passzív munkanélkülinek, mint már szoltunk róla, a munkaerő-állományhoz nem tartozók közül azokat tekintik, akik szeretnének elhelyezkedni, de mert nem látnak rá esélyt, hogy megfelelő munkát találjanak, inkább nem is keresnek. A reményvesztettek, mivel nem keresnek munkát, nem tartoznak a munkaerő-állományhoz, de létszámukat az inaktív népességen belül külön ki szokták mutatni. A reményvesztettség vizsgálata mögött álló megfontolás szerint a munkanélküliség eltántoríthat az álláskereséstől. Ezért a munkanélküliség növekedésekor emelkedik, az elhelyezkedési lehetőségek javulásakor pedig csökken az elbátortalanodott, az álláskereséssel felhagyó „rejtett munkanélküliek” száma.

Magát e fogalmat világszerte használják, a mérés módszereiben azonban a nemzeti statisztikák nem egységesek, sőt, az egyes országok gyakorlata is időről-időre változik. Az eltérések részben abból adódnak, hogy amikor a reményvesztetteket azonosítani próbálják, és megkérdezik, miért nem keresnek munkát az elhelyezkedni szándékozók, más-más konkrét kérdéseket tesznek fel.¹⁷ A fogalom egységes statisztikai értelmezését a kérdések megfogalmazásán túl az is megnehezíti, hogy – szemben a munkanélküliség definíciójával, amely az egyének viselkedésének viszonylag objektíven megragadható jellemzőiből indul ki – a reményvesztettség fogalma eleve szubjektív, a válaszadók megítélésére hagyatkozik.¹⁸ Különbség van abban is, hogy míg egyes országokban csak azokat tekintik reményvesztett munkanélkülinek, akik készen állnak a munkába lépésre, másutt ez nem követelmény. Végül, van ahol csak azokat sorolják a reményvesztettek

---

¹⁷ Van ahol azt kérdezik meg, mi az oka annak, hogy nem keres munkát az elhelyezkedni szándékozó, van ahol a fő ok felől érdeklődnek, máshol több okra is rákérdeznek. Különbségek vannak továbbá a lehetséges válaszalternatívákban is.

¹⁸ Kulcsszerepet játszik ugyanis, hogy a válaszadó saját maga mit *gondol* arról, miért nem keres munkát.

közé, akik korábban (általában egy éven belül) kerestek munkát, másutt ilyen követelményt nem támasztanak.

Az eltérő módszerek jelentős mértékben befolyásolják a reményvesztettek kimutatott létszámát, megnehezítve a nemzetközi és időbeli összehasonlítást. Ezt jól illusztrálja az Egyesült Államok példája, ahol 1994-ben megváltoztatták a besorolási kritériumokat. 1994 előtt az minősült reményvesztett munkanélkülinek, aki el kívánt helyezkedni és az álláskeresés hiányát az alábbi okok egyikével – vagy közülük többel – indokolta: 1. nincs a környéken foglalkozásának megfelelő munkaalkalom; 2. hiába próbált állást találni; 3. nem rendelkezik a szükséges iskolázottsággal, szakmai képzettséggel vagy gyakorlattal; 4. a munkáltatók túl fiatalnak vagy időseknek találják; 5. más, az elhelyezkedést nehezítő hátrányos tulajdonsággal rendelkezik (pl. büntetett előélet vagy más, diszkrimináció alapjául szolgáló tulajdonság). 1994 óta viszont csak azokat sorolják a reményvesztettek közé, akik a fentiekén kívül az alábbi kritériumoknak is eleget tesznek: 1. munkába tudnának lépni; 2. egy éven belül, illetve ha korábban dolgoztak, utolsó munkájuk megszűnése óta kerestek állást. A változások hatását mutatja, hogy 1993-ban az 1994-től érvényes kritériumok szerint kevesebb, mint fele annyi lett volna a reményvesztett munkanélküli, mint az akkor érvényes definíció szerint. (OECD, 1995 és Gábor R., 1999)

7. táblázat helye

A munkanélküliségi ráta és a reményvesztett munkanélküliek aránya néhány országban 2009-ben

Forrás: OECD, 2010. Az adatok a 15-64 éves népességre vonatkoznak.

A 7. táblázat adatai szerint a reményvesztett munkanélküliek munkaerő-állományhoz és az "igazi" munkanélküliekhez viszonyított aránya országonként jelentősen különbözik. Megfigyelhető, hogy a reményvesztettek aránya az országok többségében a nők között magasabb, mint a férfiak között. Megfigyelhető még, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban magas a reményvesztettek aránya, különösen a férfiak között. A férfiak körében a reményvesztettek aránya a bemutatott 23 ország közül csak egy országban magasabb, mint nálunk, de a nők körében csak négy országban.

A 7. ábra részletesen tájékoztat a munkanélküli ráta és a reményvesztettek munkaerő-állományhoz viszonyított arányának magyarországi alakulásáról. Láthatjuk, hogy a reményvesztettek munkaerőállományhoz viszonyított aránya nem sokat változott a kilencvenes és a kétezres években: mindkét nem körében 2-4 százalék között mozgott. 1994 és 2001 között, amikor lényegesen csökkent a munkanélküliség, megnövekedett a reményvesztettek munkanélküliekhez viszonyított aránya, majd a kétezres években a

munkanélküliség növekedése mellett változatlan maradt a reményvesztettség mértéke, ezáltal csökkent a reményvesztettek munkanélküliekhez viszonyított aránya.

7. ábra helye

A munkanélküliségi ráta és a reményvesztettek munkaerőállományhoz viszonyított aránya Magyarországon 1992-2009 között

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérése

A reményvesztett munkanélküliek létszámának időbeli alakulása a fejlett országokban összefügg a gazdasági ciklussal: recesszió időszakában a munkanélküliség növekedésével párhuzamosan általában a reményvesztett munkanélküliek száma is emelkedik, gazdasági fellendülés idején pedig nemcsak a munkanélküliek, hanem a reményvesztett munkanélküliek száma is viszonylag alacsony (OECD, 1987 és 1995). A 7. ábra magyarországi adatai szerint nálunk nem változott párhuzamosan a két létszám, csak a kétezres évek végének gazdasági visszaesésének időszakában növekedett meg egyszerre a munkanélküliségi ráta és a reményvesztettség (2008-ról 2009-re).

A munkaerő-piaci elemzések sokszor komoly figyelmet szentelnek a reményvesztett munkanélkülieknek, mint a munkaerő-állományhoz nem tartozókon belül a munkaerőpiachoz legszorosabban kötődők csoportjának. Sokan úgy tartják, hogy a reményvesztett munkanélküliek helyzete többnyire alig tér el az "igazi" munkanélküliekétől, kivéve hogy ők az álláslehetőségek elégtelenségére a keresés feladásával reagáltak, és időről időre viták folynak arról, nem kellene-e a munkanélküliség fogalmát a reményvesztett munkanélküliekre is kiterjeszteni.

Mindazonáltal nincs rá meggyőző tényszerű bizonyíték, hogy a reményvesztett munkanélküliek objektív kritériumok alapján valóban élesen elkülönülnének a munkaerő-állományon kívüliek más csoportjaitól, és inkább a munkanélküliekhez hasonlítanának. Egyrészt, nem igazolható, hogy a reményvesztett munkanélküliek nagyobb valószínűséggel lépnek a gazdaságilag aktívak közé, mint az inaktívak más kategóriái – akár azok, akik más okokra hivatkozva indokolják, miért nem keresnek munkát, vagy akár azok, akik bár keresnek munkát, de nem tudnának munkába lépni a munkaerő-felmérésben alapul vett időn belül. Sőt, egyes vizsgálatok szerint a reményvesztettnek nem minősülők közül bizonyos idő elteltével viszonylag többen lépnek munkába, mint a reményvesztett munkanélküliek közül. Másrészt, az sem egyértelmű, hogy a reményvesztett munkanélküliek valóban közvetlenül a munkaerőpiacról szorultak volna ki. A tapasztalatok szerint jelentős részük már hosszú idő óta nem dolgozik, illetve nem keres aktívan munkát (OECD, 1987 és 1995). Mindez arra utal, hogy a "reményvesztettség" kategóriája nem feltétlenül alkalmas a munkaerőpiachoz

legszorosabban kötődő inaktív réteg körülhatárolására. A munkaerőpiacról gazdasági okok miatt kiszoruló, illetve a munkaerő-állományba nagy valószínűséggel bekerülő népességcsoportok azonosítására más ismérvek is szóba jöhetnek. Ilyen lehet például nem túl régen bekövetkezett elbocsátás, eredménytelen álláskeresés a közelmúltban, vagy a készenlét pillanatnyi hiánya mellett folytatott intenzív álláskeresés.

Alternatív munkanélküliségi (munkaerőkihasználansági) mutatók

Minden statisztikai osztályozás kénytelen beérni a valóságban fellelhető változatos esetek többé-kevésbé sematizált megkülönböztetésével. Ez alól természetesen a munkaerő-felmérések sem jelentenek kivételt. Az ezekben a felmérésekben követett nemzetközi sztenderdek elsősorban a gazdasági célú elemzések adatigényére vannak tekintettel. Ennek megfelelően határozták meg a foglalkoztatás fogalmát úgy, hogy minél teljesebb mértékben felölelje a piaci körülmények között kifejtett munkát, összevethetővé téve ezáltal a foglalkoztatási adatokat a gazdasági teljesítményekkel. A munkanélküliség definiálásában pedig arra törekedtek, hogy a kapott adatok a munkaerőpiacon megjelenő aktív kínálatot tükrözzék. A munkanélküliségi adatok értékelésekor e körülményeket ajánlatos szem előtt tartani.

A munkanélküliségi adatokat sokféle célra lehet felhasználni, és a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő mutatók nem minden elemzési célt elégítenek ki. Szólnak érvek amellett, hogy a sztenderdeknel szélesebb értelmű munkanélküliségi-munkaerőkihasználansági mutatókat is használjunk. Mivel a munkavégzésnek a megélhetés, a társadalmi státusz és a társadalmi integráció szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentősége van, s a szegénység és a hátrányos társadalmi helyzet szorosan összefügg a munkanélküliséggel, a munkanélküliség mértékét a szociális problémák kiemelkedő fontosságú indikátorának is tekintik. Ez azonban – a sztenderd definíciók alkalmazása mellett – félrevezető lehet. A munkanélküliség statisztikai fogalma ugyanis nem alkalmas arra, hogy megbízhatóan jelezze a munkalehetőségek elégtelenségével összefüggő társadalmi gondok súlyát. Az osztályozási rendszer az egyének pillanatnyi helyzetéből illetve rövid távú gazdasági magatartásából indul ki. Részben kirekesztődnek a munkanélküliség fogalmából olyanok, akik dolgozni kívánnak, illetőleg igencsak rá lennének szorulva a munkára (mint láttuk, aktív álláskeresés vagy készenlét hiányában jelentős számban sorolódnak munkát vállalni kívánók az inaktív állományba), részben pedig a foglalkoztatottak közé kerülnek olyanok, akik csak részidőben találnak munkát, mégha igen keveset is dolgoznak.

A munkanélküliség következményei egyes munkanélküli számára nyilvánvalóan súlyosabbak, mint más csoportok számára. Példaként említhetők a tartósan és a rövid

ideig munkanélküliek vagy az elbocsátottak és a munkájukból önként távozóak. Ezért igény mutatkozik arra is, hogy a sztenderdnél szűkebb definíciókat alkalmazva a súlyosabb munkanélküliségi helyzetek gyakoriságát jelző mutatókat is alkalmazzanak.

A rendelkezésre álló munkaerő-kapacitások kihasználtságának vizsgálatához, a gazdasági a konjunktúra elemzéshez is szükség lehet a sztenderdnél tágabb vagy szűkebb munkanélküliségi mutatók használatára.

A nemzetközi sztenderdektől eltérő munkanélküliségi mutatók megalkotására – az elemzési céltól és a rendelkezésre álló adatbázistól függően – sokféle lehetőség kínálkozik. A sztenderd munkaerő-felmérések adataira épülő mutatók használatának előnye, hogy megkönnyítik a nemzetközi összehasonlítást és az időbeli változások vizsgálatát. A

8. táblázatban az Amerikai Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatalának 1994 óta használatos, a munkaerő-felmérés adatait felhasználó mutatórendszerét foglaltuk össze.

8. táblázat helye

Az USA Munkaügyi Statisztikai Hivatalának alternatív munkanélküliségi mutatói

Forrás: Bregger-Haugen, 1995

Érdemes megfigyelni, hogy míg a szokásosnál szűkebb csoportokra vonatkozó ráták (U-1 és U-2) nevezőjében ugyanúgy a munkaerő-állomány szerepel, mint a sztenderd munkanélküliségi ráta (U-3) nevezőjében, a „bővített” ráták számításakor (U-4, U-5 és U-6) a számlálóban figyelembe vett, szokványosan nem munkanélkülinek számító csoportok létszámát a nevezőhöz is hozzáadják.

A 8. ábra az Amerikai Egyesült Államokra jellemző alternatív munkanélküliségi rátákat mutat be az 1994-2010 közötti időszakra. Az ábrán jól látható, hogy bár a különböző módon számított alternatív munkanélküliségi ráták nagysága eltérő, egymással és a sztenderd munkanélküliségi rátával (U-3) párhuzamosan. Más országok tapasztalatai is azt mutatják, hogy az alternatív ráták a sztenderd munkanélküliségi rátával együtt szoktak változni: amikor a sztenderdek szerinti munkanélküliség nő, általában az alternatív mutatók is emelkednek és fordítva. Viszont az egyes ráták közötti különbség mértéke, adott esetben a ráták nagyság szerinti sorrendje is, – a munkaerőpiacok sajátosságainak megfelelően – országonként eltérő lehet (Sorrentino, 1995).

8. ábra helye

Alternatív munkanélküliségi mutatók az Egyesült Államokban 1994 és 2010 között

Forrás: A Bureau of Labor Statistics, USA online adatbázisa

Végül felhívjuk a figyelmet, hogy bár – mint említettük – az alternatív munkanélküliségi ráták számításának egyik indokaként a munkanélküliség negatív szociális következményeit szokták említeni, e mutatók önmagukban semmiképpen sem alkalmasak jóléti következtetések levonására. A szegénység vizsgálatához egyrészt elengedhetetlen a jövedelmek ismerete, másrészt nem egyénekről, hanem teljes háztartásokról kell információval rendelkezünk.

A munkaerőpiac dinamikája

Munkaerő-piaci áramlások

A munkaerő-piaci elemzés fontos területe a munkaerőpiac dinamikájának, azaz a különböző állományok közötti mozgásoknak a vizsgálata. Az egyes munkaerő-piaci állapotok – foglalkoztatottság, munkanélküliség és inaktivitás – között az egyének akkor is gyakran változtatják a helyüket, ha az állományok létszáma az egyik időpontról a másikra történetesen nem változik számottevően. A három állapot közötti lehetséges áramlások az 9. ábra látható séma alapján tanulmányozhatók.

9. ábra helye

A munkaerőpiac állomány-áramlás modellje

E séma három állománycsoportot különböztet meg, melyek között hatféle áramlási irány lehetséges. A t_1 időpontban munkanélküliek állománya (U_1) három csoportból áll: olyanokból, akik t_0 időpontban is munkanélküliek voltak (UU); akik t_0 időpontban még foglalkoztatottak voltak (EU); illetve akik t_0 időpontban még inaktívak voltak (NU). EU és NU összege adja ki a munkanélküliek állományába t_0 és t_1 között beáramlók számát. Hasonlóképpen, a t_0 időpontban munkanélküliek (U_0) egy része t_1 időpontban is munkanélküli volt (UU); egy másik részük idő közben elhelyezkedett (UE); egy harmadik részük pedig kilépett a munkaerő-állományból (UN). A munkanélküliségből való kiáramlás a két időpont között: $UE+UN$.

Az elemzés céljaitól függően bonyolultabb állomány/áramlás- modellek is felállíthatók. Olyanok, amelyek több állományt és ennek megfelelően több áramlási irányt különböztetnek meg. Így például elkülöníthetjük a munkaerő-piaci programokban részt vevők vagy a reményvesztett munkanélküliek állományának be- és kilépőit.

A munkaerőpiac e dinamikus modelljeiben az egyes állományok felfoghatók egymással csővezetékekkel összekötött, csappal és lefolyóval ellátott folyadéktartályokként. Így például az U tartályba adott idő alatt $EU+NU$ mennyiségű folyadék ömlik be a csapból, és $UE+UN$ mennyiségű folyadék távozik a kifolyón keresztül. A tartályban lévő folyadék mennyiségének alakulása a be- és kiáramlás viszonyától függ: ha $EU+NU > UE+UN$, akkor a tartály telik, fordított esetben ürül. Azonos mértékű be- és kiáramlás mellett (amikor az állomány változatlan marad) annál gyorsabban cserélődik a tartály tartalma – annál rövidebb a bent töltött idő –, minél nagyobb a beáramlás ($EU+NU$), illetőleg – ami ez esetben azonos – a kiáramlás ($UE+UN$) (minél jobban nyitva van a csap és minél nagyobb a lefolyónyílás).

A modell alapján kiszámítható a különböző típusú állapotváltoztatások valószínűsége. Annak valószínűsége, hogy egy t_0 időpontban foglalkoztatott t_1 időpontra munkanélkülivé válik, $P_{EU} = E_U / E_0$. A munkanélküliek pedig egyik időpontról a másikra $P_{UE} = U_E / U_0$ valószínűséggel helyezkednek el, s $P_{UN} = U_N / U_0$ átlagos eséllyel kerülnek ki a munkaerő-állományból.

A munkanélküliek közé egy időegység (általában egy hónap) alatt belépők munkaerő-állományhoz viszonyított arányát a munkanélküliségbe való beáramlás rátájának nevezik (a beáramlást I -vel, a beáramlási rátát i -vel jelölve: $i = I/L$). (A ráta a foglalkoztatottak és a munkaerő-állományon kívüliek közül a munkanélküliek közé belépők teljes létszámát viszonyítja a munkaerő-állományhoz.) A munkanélküliségből történő kiáramlás rátája a munkanélküliek közül (bármely irányba) távozók és a munkanélküli állomány hányadosa (a kiáramlást O -val, a rátát o -val jelölve: $o = O/U$). Ha a be- és kilépők létszáma azonos (a munkanélküli állomány állandó), a munkanélküliség rátája kifejezhető az így definiált be- és kiáramlási ráták hányadosaként:

$$u = \frac{\frac{I}{L}}{\frac{O}{U}} \quad (\text{ha } I = O)$$

Az összefüggés jól mutatja, hogy azonos színvonalú munkanélküliség különböző intenzitású áramlásokkal párosulhat.

Beáramlási rátákat ettől eltérő módokon is szoktak számolni. Gyakori, hogy a munkanélküliségbe belépők számát az úgynevezett „forrás népesség” létszámának arányában kifejező mutatókat nevezik a szakirodalomban beáramlási rátának. Ilyen mutatót kapunk, ha a munkanélküliek közé belépők létszámát a foglalkoztatottak és inaktívak összlétszámához viszonyítjuk [$i = I / (E + N)$]. (Mivel a munkanélkülivé válók korábban egyaránt lehettek foglalkoztatottak vagy inaktívak.)

Az áramlások megfigyelésének feltétele, hogy az egyének meghatározott csoportjának helyzetéről egymást követő időpontokra vonatkozóan rendelkezünk információval. Erre a longitudinális felmérések a legalkalmasabbak, amelyekben ugyanazt a mintát többször kérdezik meg.

A sztenderd munkaerő-felmérések, mivel egy-egy időpontra vonatkoznak, az áramlások vizsgálatára nem alkalmasak. Ugyanakkor több országban az egymást követő munkaerő-felmérések mintája részben azonos, és az ismételten megkérdezett személyek adatainak összekapcsolásával előállíthatók az áramlások elemzésére is felhasználható adatbázisok. (Magyarországon például a munkaerő-felmérés mintájában szereplő háztartásoknak minden negyedévben az egyhatodát cserélik le, azaz egy-egy háztartás hat egymást

követő negyedévben szerepel a mintában. Ez elvileg – a teljes minta egyhatodát kitevő – egyes alminták másfél éves követésére ad lehetőséget.)

10. ábra helye

Átlagos havi beáramlási ráták a munkanélküliségbe Magyarországon a munkaerő-felmérés alapján 1992 és 2009 között

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérése

Elvileg egyszeri adatfelvétellel is tájékozódhatunk az egyének korábbi helyzetéről, ez a módszer azonban hibalehetőségeket rejt magában. Az emberek emlékezete sokszor pontatlan, különösen ha hosszabb ideje megtörtént eseményekről van szó. Láttuk továbbá, hogy a munkaerő-piaci státusz megállapítása – amennyiben a sztenderdek szerint kívánunk eljárni – a megkérdezettek körülményeinek részletes vizsgálatát igényli, amire visszamenőleg nemigen van lehetőség. Rövidebb időszakra visszatekintő vizsgálat esetében a hibalehetőségek természetesen kisebbek. Ilyen – retrospektív – módszer segítségével számított beáramlási rátákat mutat be a 10. ábra. A munkaerő-felmérés alapján készült számításokban a havi beáramlási rátákat úgy kaptuk meg, hogy az adatgyűjtés vonatkozási hetében 1-4 hete munkát kereső munkanélküliek létszámát tekintettük beáramlásnak és ezt osztottuk el a munkaerő-állománnyal.¹⁹ (Az alkalmazott módszer némileg alábecsli a beáramlást, mert azok a személyek, akik az adatfelvétel időpontja előtti egy hónapban munkanélkülivé váltak, de még az adatfelvétel időpontja előtt kiléptek a munkanélküliségből, nem kerülnek be a havi beáramlásba.)

Némelyik áramlási irány a munkanélküli regiszterek alapján is vizsgálható, természetesen figyelembe véve, hogy a regisztrálás mely csoportokra terjed ki. A regiszterbe adott időszakban belépők jelentik a beáramlást a munkanélküli állományba (EU+NU). A nyilvántartások gyakran tartalmaznak információt a regisztráltak előző státusáról, így a teljes beáramlásból elkülöníthető EU és NU. Mivel a korábban foglalkoztatott munkanélküliek nagyobb eséllyel fordulnak a munkaközvetítőhöz, mint akik a munkaerő-állományon kívülről lépnek a munkanélküliek közé, a regiszterek alapján az EU áramlásról alkothatunk megbízhatóbb képet. Végül, a regiszterből adott időszakban távozókat csak komoly fenntartással tekinthetők azonosnak a munkanélküliségből való kiáramlással (UE+UN). A munkaközvetítők ugyanis gyakran csak hézagosszerű információkkal rendelkeznek

---

¹⁹ 1992 és 2009 között a munkaerő-felmérés minden negyedévi hullámában kiszámítottuk a fenti mutatót. Az ábrán a negyedévi értékek éves átlagait tüntettük fel.

ügyfelek további sorsáról. A nyilvántartásokból részben nem mindig lehet biztosan tudni, vajon a regiszterből töröltek valóban kiléptek-e a munkanélküli állományból, részben nehéz szétválasztani az UE és UN áramlási irányokat.

A mozgások elemzése sok tekintetben árnyalja, illetőleg módosítja a munkaerő-piacról keresztmetszeti adatok alapján kialakuló képet. Az áramlások vizsgálatának segítségével érzékenyebben nyomon követhetőek a munkaerőpiacon megjelenő új tendenciák. A meglehetősen nagy létszámú állományok mérete, összetétele ugyanis csak lassan követi az időbeli változásokat. Az áramlások vizsgálatával megtudhatjuk továbbá, mekkora és hogyan alakul a munkanélküliek tényleges esélye arra, hogy munkát találjanak. A munkanélküli állományt elhagyók ugyanis sokszor nem foglalkoztatottá válnak, hanem kilépnek a munkaerő-állományból, miközben a munkanélküli állományba belépők egy része nem a foglalkoztatottak közül érkezik, hanem az inaktív állományból. A gazdaság fellendülése például ösztönözheti az inaktív népességet a munkaerőpiacra való belépésre. A belépőknek az a része, amelyik nem talál rögtön munkát, a munkanélküli állományt gyarapítja. Ilyen körülmények között a munkanélküli állomány és a munkanélküliségi ráta növekedhet úgy, hogy közben a foglalkoztatottság is bővült, tehát a munkaerőpiacon egészében véve kedvező irányú változás következett be.

Az áramlások vizsgálata a foglalkoztatáspolitikai megalapozásához is támpontokat adhat. A munkanélküliségi ráta csökkentése ugyanis, amely a foglalkoztatáspolitikai kiemelt célja, a megfelelő áramlások befolyásolásával érhető el. Ha a munkanélküliek közé történő beáramlás és az onnan való kiáramlás azonos mértékű, az egyes állományok közötti áramlások arányának (P_{ij}) a munkanélküliségi rátára gyakorolt hatása a következőképpen jellemezhető:

$$\begin{array}{cccccc} + & + & + & - & - & + \\ u = F (PEU, & PEN, & PUE, & PUN, & PNE, & PNU), \end{array}$$

ahol az arányok feletti + és – jel arra utal, hogy az adott arány növekedése (a többi változatlansága mellett) növeli-e vagy csökkenti a munkanélküliségi rátát.

A munkanélküliségbe való beáramlás mérséklését célozzák az elbocsátások megelőzését szolgáló támogatási programok – a rövidített munkaidőben történő foglalkoztatás vagy a munkakörmegosztás támogatása (EU csökkentése) –, valamint a munkájukat elvesztők korai nyugdíjazása (EU helyett EN). Miután azonban a munkanélküliek közé történő beáramlás efféle eszközökkel csak kevéssé befolyásolható, a munkaerő-piaci programok nagy része inkább azt igyekszik elősegíteni, hogy a munkanélküli állományból minél többen minél hamarabb kikerüljenek. Ilyenek a képzési, munkahely-teremtési, foglalkoztatást támogató és vállalkozásindítást ösztönző különféle programok (UE növelése) vagy a munkanélküliek kedvezményes nyugdíjazása (UN növelése). A munkanélküli állomány alakulása – mivel a be- és a kiáramlástól egyaránt függ –

egymagában nem sokat árul el a foglalkoztatáspolitikai működéséről; a programok sikerességét a megfelelő áramlásokra gyakorolt hatásuk alapján lehet értékelni.

A munkanélküliség időtartama

A munkanélküliségi ráta egymagában nem árulja el, mennyire általánosak és súlyosak az elhelyezkedési gondok. Adott munkanélküliségi ráta mögött ugyanúgy állhat sok ember rövid, mint kevesek tartós munkanélkülisége, illetőleg a rövid és hosszú munkanélküliségek különböző kombinációi. Egy, mondjuk 5 milliós munkaerő-állományú hipotetikus gazdaság 10 százalékos munkanélküliségi rátája például előállhat úgy, hogy az adott év folyamán 500 ezer ember végig munkanélküli volt, 4,5 millió pedig végig dolgozott, de úgy is, hogy a munkaerő-állománynak minden tagja 5,2 héten át volt munkanélküli, vagy a munkanélküli állományba való beáramlás és a munkanélküliségi időtartamok sok más olyan kombinációi mellett, amelyek évi átlagban 500 ezres munkanélküli állományt eredményeznek.

Egyensúlyi helyzetben – amin itt azt értjük, hogy a munkanélküliek közé történő beáramlás és az onnan való kiáramlás azonos (azaz a munkanélküli állomány létszáma állandó) – az összefüggést az

$$U = I \cdot D$$

egyenlet segítségével írhatjuk le, ahol U a munkanélküli állomány, I a munkanélküli állományba történő heti beáramlás, D pedig a beáramlók munkanélküli időszakainak átlagos időtartama hetekben.²⁰ Az egyenlet mindkét oldalát elosztva a munkaerő-állománnyal, az

$$\frac{U}{L} = \frac{I}{L} \cdot D$$

összefüggést kapjuk. Azaz a munkanélküliségi ráta két tényező szorzataként adódik: az egyik tényező a heti beáramlás rátája a munkanélküliségbe, a másik a munkanélküliség átlagos időtartama.

D kiszámításához elvileg az adott időintervallumban kezdődő (vagy befejeződő) valamennyi munkanélküliségi időszak hosszát ismernünk és átlagolnunk kellene. A valóságban ezzel szemben a munkanélküliség időtartamára vonatkozó adataink többnyire időponti megfigyelésekből származnak.

---

²⁰ A munkanélküliség időtartamát általában hetekben vagy hónapokban fejezik ki.

A 11. ábra a vízszintes oszlopok 6 személy munkanélküliségi időszakait ábrázolja valamely időintervallumban, amelyekből háromféle módon következtethetünk a munkanélküliség átlagos időtartamára.

11. ábra helye

Munkanélküliségi időszakok

Egyik lehetőség, hogy t_0 időpontban vizsgálatot végzünk az éppen munkanélküliek körében, megtudakolandó, ki mióta munkanélküli. E mintába négyen fognak bekerülni: az 1., a 2., az 5. és a 6. személy, mégpedig a vizsgálat időpontjáig rendre T_1 , T_2 , T_3 és T_4 munkanélküliségként eltöltött idővel. A munkanélküliség átlagos időtartama ennek megfelelően a vizsgálatban:

$$D_1 = \frac{(T_1 + T_2 + T_3 + T_4)}{4}$$

nagyságúnak fog adódni. A munkaerő-piaci statisztikákban – így a munkaerő-felmérések eredményeiről vagy a regisztrált munkanélküliség alakulásáról beszámoló jelentésekben – leggyakrabban ilyen típusú, az adott időpontban folyamatban lévő, befejezetlen munkanélküli időszakok hosszát illetőleg megoszlását mutató adatokkal találkozhatunk.

D_1 átlag egyik nyilvánvaló fogyatékosága, hogy az érintett (t_0 időpontban munkanélküli) személyek munkanélküliségének nem a teljes időtartamát, hanem csak a megfigyelés időpontjáig eltelt szakaszát veszi figyelembe. Munkanélküliségük teljes időtartama alapján az átlag ennél hosszabbnak,

$$D_2 = \frac{(S_1 + S_2 + S_5 + S_6)}{4}$$

hosszúságúnak adódna: átlagosan ennyi időt töltenek munkanélküliségként azok, akik t_0 időpontban munkanélküliek voltak. A befejezett időszakok hosszáról úgy juthatunk információhoz, ha a t_0 időpontban a mintánkba került munkanélküliek helyzetének alakulásáról mindaddig tájékozódunk, amíg valamennyiük munkanélkülisége befejeződik.

Ez az átlag sem tartalmazza azonban a t_0 időpontban nem munkanélküli 3. és 4. személy két-két ismétlődő munkanélküli időszakát. Az ábrán látható időintervallumban kezdődő valamennyi munkanélküli időszakot figyelembe véve a munkanélküliség átlagos hossza

$$D_3 = \frac{(S_1 + S_2 + S_{31} + S_{32} + S_{41} + S_{42} + S_5 + S_6)}{8}$$

lesz. Ez felel meg annak az átlagnak, amelynek alapján egyensúlyi állapot esetén igaz az $U = I \cdot D$ összefüggés.²¹ Az átlag kiszámításához a gyakorlatban arra van szükség, hogy valamennyi adott intervallumban kezdődő munkanélküliségi időszakot befejeződéséig meg tudjunk figyelni.

Nézzünk egy egyszerű számpéldát a munkanélküliségi időszakok megoszlásának és átlagos hosszának alakulására egyensúlyi helyzetben! Tegyük fel, hogy minden hét elején hat személy válik munkanélkülivé. Egy hét múlva egyikőjük távozik a munkanélküli állományból, öten továbbra is munkanélküliek maradnak, majd az ezt követő héten négyen maradnak, stb. Az utolsó személy így hat hetes munkanélküliség után távozik. Hat hét alatt dinamikus egyensúlyi állapot alakul ki heti 6-6 fős be- illetve kiáramlással és 21 fős munkanélküli állománnyal. A 12. táblázat hat egymást követő héten mutatja be az így adódó munkanélküli állomány megoszlását a munkanélküliség időtartama szerint illetőleg az egyes kohorszok létszámának alakulását.

12. ábra helye

Munkanélküli állományok megoszlása a befejezetlen munkanélküliségi időszakok hossza szerint egymást követő hetekben

Bármely hét közepén azt tapasztaljuk, hogy hatan 0,5 hete, öten 1,5 hete, négyen 2,5 hete, hárman 3,5 hete, ketten 4,5 hete munkanélküliek, egy személy pedig 5,5 hete. Így a megfigyelés időpontjáig munkanélküliként töltött idő átlaga (D_1) példánkban $2 \frac{1}{6}$ hét lesz.

A munkanélküli állományhoz tartozók munkanélküliségi időszakainak teljes hossza értelemszerűen a már munkanélküliként töltött idő és a még hátralévő idő összegével egyenlő. A hat személy közül, akik éppen fél hete munkanélküliek, egy már a hét végén ki fog lépni a munkanélküliek közül, tehát még fél hetet fog munkanélküliként tölteni. Ugyanebből a kohorszból egy másik személy a következő hét végén lép ki, ő még 1,5 hétig lesz munkanélküli, a harmadik, negyedik, ötödik és hatodik személy pedig rendre

---

²¹ A háromféle átlag közötti tartalmi eltérések és összefüggések hasonló természetűek, mint amilyenekkel az átlagos élettartamok számszerűsítésében alkalmazott demográfiai mutatók esetében találkozhatunk. Nevezetesen D_1 a népesség t_0 időpontjában átlagos életkorának, D_2 a t_0 időpontban életben lévő népesség várható átlagos élettartamának, D_3 pedig egy adott időszakban meghaltak átlagos élettartamának mutatójával állítható párhuzamba. Ahogyan hosszú távon állandó születési és halálozási arányok mellett ez utóbbi mutató értéke azonos a születéskor várható átlagos élettartammal, ugyanígy kiegyensúlyozott áramlási viszonyok mellett azonosnak mutatkozik az adott időszakban kezdődő és befejeződő munkanélküli időszakok átlagos hossza. S ahogyan olyan országokban, ahol magas a gyermekhalandóság, nagy különbség mutatkozik a népesség várható élettartama és a születéskor várható élettartam között, ugyanígy viszonylag sok rövid munkanélküli időszak előfordulása esetében jelentős lesz a D_2 és D_3 közötti eltérés. (A hosszabb munkanélküli időszakok ugyanis nagyobb eséllyel kerülnek egy-egy időpontjában megfigyelés mintájába, mint a rövidebb időszakok).

még 2,5, 3,5, 4,5 és 5,5 hétig. Így a hat személy még hátralévő munkanélküliségének átlaga 3 hét lesz. Hasonlóképpen kiszámítva az összes személy által a megfigyelés időpontja után még munkanélküliségként töltött időt, a hátralévő munkanélküliség időtartamának átlagaként $2 \frac{1}{6}$ hét adódik, éppen annyi, mint a már munkanélküliségként töltött idő átlaga. A munkanélküli állományhoz tartozók teljes munkanélküliségi időszakainak átlaga (D_2) pedig a két átlag összege, $4 \frac{2}{6}$ hét lesz.

A példában minden héten egy-egy 6, 5, 4, 3, 2 és 1 hetes munkanélküliségi időszak kezdődik el, illetőleg fejeződik be, amelyek átlaga (D_3) 3,5 hét. E átlag és a heti beáramlás (6 fő) szorzataként kapjuk eredményül a 21 fős munkanélküli állományt.

9. táblázat helye

Munkanélküliségi időszakok megoszlásai és átlagai

A példa alapján különböző módokon számított munkanélküliségi időtartamok megoszlásait és átlagait foglalja össze a 9. táblázat

Egy-egy időpont munkanélküli állományában mindig magasabb arányban található viszonylag hosszú ideig munkanélküliek, mint a belépők illetve a kilépők között. (Hasonlítsuk össze a 9. táblázat harmadik illetve negyedik és ötödik oszlopait!) Ezt az összefüggést nevezzük az állományi minták hossztorzításának. Annak valószínűsége, hogy a munkanélküliségi időszakokat egy-egy időponti mintában megfigyeljük, hosszúságukkal arányos.

Egyensúlyi helyzetben általában is igaz, hogy egy-egy időpontban éppen folyamatban lévő munkanélküliségi időszakok teljes hosszának várható értéke pontosan kétszerese a keresztmetszeti vizsgálatban megfigyelhető – befejezetlen – munkanélküliségi időszakok átlagos hosszának ($D_2 = 2 \cdot D_1$). Ha a munkanélkülivé válók munkanélküliségének időtartama (D_3) ugyan állandó, de a munkanélküliség nő – azaz a beáramlás nagyobb a kiáramlásnál –, akkor az időponti megfigyelésekben viszonylag magas számban találunk rövid munkanélküli időszakokat. Ennek következtében a befejezett időszakok átlaga nagyobb lesz, mint a megfigyelt időszakok átlagának kétszerese ($D_2 > 2 \cdot D_1$). Csökkenő beáramlás esetén a helyzet éppen fordított ($D_2 < 2 \cdot D_1$). Amikor a munkaerőpiac nincs egyensúlyi helyzetben – azaz a munkanélküliek létszáma változik illetve a be- és kiáramlás nem azonos –, a munkanélküli állomány nem fejezhető ki egyszerűen a beáramlás és a belépők által munkanélküliségként töltött idő átlagának szorzataként, de mindig igaz, hogy a munkanélküliség színvonala e két tényező függvénye:

$$U = F(I, D)$$

A munkanélküliség különböző módon számított átlagos időtartamai között a valóságban is jelentősek az eltérések. Az Egyesült Államokban 1989-ben az év folyamán befejeződő munkanélküliségi időszakok átlagos hossza (D3) 2,4 hónap, míg a folyamatban lévő (befejezetlen) munkanélküliségi időszakok hosszának átlaga (D1) 2,7 hónap volt. Nagy-Britanniában – ahol a munkanélküliségi időtartama hosszabb – a férfiakra vonatkozó megfelelő átlagok ugyanebben az évben: D3=7,0 hónap D1=20,6 hónap (Layard – Nickell – Jackman, 1991). (Egyensúlyi helyzetet feltételezve a fenti adatok alapján a folyamatban lévő időszakok befejezett hosszának átlaga (D2) az Egyesült Államokban 5,4 hónap, Nagy-Britanniában 41,2 hónap volt.)

Az ismétlődő munkanélküliség miatt a munkanélküli időszakok hosszúságának vizsgálata egymagában nem ad teljes képet arról, hogyan oszlanak meg a munkanélküliség terhei az egyének, illetőleg a népesség különböző csoportjai között. Hogy ezt belássuk, elég visszapillantnunk a 11. ábra, ahol a 3. és 4. számú személy a feltüntetett időintervallumban két-két alkalommal volt munkanélküli. Nyilvánvalóan hamis következtetésre jutnánk, ha munkanélküliségük egyenként viszonylag rövid időszakaiból próbálnánk megítélni, milyen mértékben sújtotta őket a munkanélküliség. Az egyensúlyi helyzetre alkalmazott képletünkben ($U = I \cdot D$) az ismétlődően munkanélküliek többször szerepelnek a beáramlásban. A vizsgált időszakban munkanélkülivé váló személyek számát I_p -vel, az egy személyre jutó munkanélküli időszakok számát pedig S -sel jelölve a képlet a következőképpen módosítható:

$$U = I_p \cdot S \cdot D$$

A

10. táblázatból látható, hogy az egyes országok munkaerőpiacai közötti különbség nemcsak a munkanélküliségi ráta eltérő nagyságával jellemezhető, hanem azzal is, hogy a munkanélküliség adott színvonala a beáramlás és az átlagos időtartam milyen kombinációjaként áll elő. Az Egyesült Államokban és Kanadában a beáramlási ráták a vizsgált évben magasak voltak, de a munkanélküliség átlagos időtartama igen rövid. Ezzel szemben az európai országok többségére – azonos vagy magasabb munkanélküliségi ráta mellett – az alacsony beáramlás és a hosszú munkanélküliség volt jellemző. Néhány országban a csekély beáramlás rövid munkanélküliségi idővel párosult, természetesen ezekben viszonylag alacsonyak voltak a munkanélküliségi ráták is.

10. táblázat helye

Munkanélküliségi és beáramlási ráták néhány országban 1988-ban

Forrás: Layard – Nickell – Jackman, 1991

Mint említettük, a statisztikai kiadványok általában az egy-egy időpontban folyamatban lévő befejezetlen munkanélküliségi időszakok hosszáról közölnek adatokat. Tartós munkanélkülinek azokat tekintik, akik fél, illetve egy éven túl munkanélküliek. A

11. táblázatban az egy éven túl munkanélküliek arányáról mutatunk be nemzetközi adatokat. A táblázatból látható, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban magas a tartós munkanélküliek aránya.

11. táblázat helye

Tartós munkanélküliség az OECD országokban 2009-ben

Forrás: Az OECD online adatbázisa

A 12. táblázat a munkanélküliség időtartamának magyarországi jellemzőiről tájékoztat a munkaerő-felmérés adatai alapján. A táblázat negyedik oszlopában szereplő beáramlási ráták a munkaerő-állományhoz viszonyítják a havonta belépők létszámát.²² Az ötödik oszlopban található becstelt átlagos időtartam a megfelelő munkanélküliségi ráta és a beáramlási ráta hányadosa. Mivel a felhasznált összefüggés csak egyensúlyi állapotban igaz, és Magyarországon a vizsgált időszakban előbb csökkent, majd növekedett a munkanélküli állomány, a közölt adatok nem pontosan mutatják a munkanélküliség átlagos időtartamát. Ennek ellenére a 12. táblázat magyarországi és a 10. táblázat és

11. táblázat nemzetközi adatainak összehasonlítása megmutatja, hogy a magyar munkaerőpiac leginkább a nyugat-európai országok munkaerőpiacaihoz hasonlítható, amelyeket viszonylag alacsony beáramlás és hosszú átlagos munkanélküliségi időtartam – és ezzel összefüggésben jelentős arányú tartós munkanélküliség – jellemez.

12. táblázat helye

---

²² A számításokban az 1-4 hete munkát kereső munkanélküliek létszámát tekintettük havi beáramlásnak.

A munkanélküliség néhány jellemzője Magyarországon 2000 és 2008 között

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés

Hivatkozások és felhasznált irodalom

Akerlof, G.A. - B.G.M. Main (1980): Unemployment spells and unemployment experience. The American Economic Review, December, 885-893. o.

Akerlof, G.A. - B.G.M. Main (1981): An experience-weighted measure of employment and unemployment durations. The American Economic Review, December, 1003-1011. o.

Bregger, J.E. - Haugen, S.E. (1995): BLS introduces new range of alternative unemployment measures. Monthly Labor Review, Október, 19-26. o.

Bureau of Labor Statistics (2011): Handbook of Methods. <http://www.bls.gov/opub/hom>

Dixon, R. - Freebairn, J. - Lim, G. C. (2011): Net flows in the U.S. labor market, 1990-2010. Monthly Labor Review, 2. sz., 25-32. o.

European Commission (2006): Registered unemployment (RU) compared with harmonised unemployed (LFS). Luxemburg

Eurostat (1987): Definition of registered unemployed. Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg

Gábor R. István (1990): A munkaerőpiac makroökonómiája. A munkagazdaságtan alapjai, II. füzet, BKE Emberi Erőforrások Tanszéke, Aula Kiadó, Budapest

Gábor R. István (1999): „Reményvesztett dolgozók” a fejlett piacgazdaságokban. Közgazdasági Szemle, 3. sz.

Gábor R. István (2003): Bevezetés a munkaerőpiac makrogazdaságtanába. Zsigmond Király Főiskola, Budapest

Galasi Péter (1992) A munkaerőpiac gazdaságtana. Szakközgazdász jegyzet. Országos Munkaügyi Központ, Budapest

Hoffmann, E. (

Hussmanns, R. - F. Mehran - V. Verma (1990): Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment: An ILO manual on concepts and methods. International Labour Office, Geneva

ILO (1998): Bulletin of Labour Statistics 1998-2. International Labour Office, Geneva

Jones, R. G. – Riddell, W. C. (1999): The measurement of unemployment: an empirical approach. *Econometrica*, 67. évf., 1. sz., 147-162. o.

Kaitz, H. B. (1970): Analyzing the length of spells of unemployment, *Monthly Labor Review*, November, 11-20. o.

KSH (2006): A munkaerő-felmérés módszertana. Budapest (Megtalálható a tananyag F3 Függelékében)

Layard, R., S. - Nickell, R. - Jackman (1991): Unemployment. Oxford University Press

Main, B.G.M. (1981): The length of employment and unemployment in Great Britain. *Scottish Journal of Political Economy*, Június, 146-164. o.

Nagy Gyula (1992): Bevezetés a munkanélküliség mérésének és elemzésének módszereibe. Kézirat, Budapest

Nagy Gyula (1999): Bevezetés a munkaerőpiac empirikus vizsgálatába. Kézirat, Budapest

Neubourg, C. (1988): Unemployment, labour slack and labour market accounting. North-Holland, Amsterdam-New York-Oxford-Tokyo

OECD (1987): Employment Outlook. Paris

OECD (1990): Employment Outlook. Paris

OECD (1993): Employment Outlook. Paris

OECD (1995): Employment Outlook. Paris

OECD (1998): Employment Outlook. Paris

OECD (2010): Employment Outlook. Paris

OMK (OMMK) (1992-1999): Munkaerő-piaci információk. Statisztikai tájékoztatók. Budapest

Sorrentino, C. (1995): International unemployment indicators, 1983-93. *Monthly Labor Review*, Augusztus, 31-50. o.

Függelékek

F1 Függelék: A Munkaerő-felmérés mintája 1992 és 2009 között

Év	Negyedév	Háztartások száma	Személyek száma	15-74 éves személyek száma
1992	1	26325	72780	55555
1992	2	25929	71394	54301
1992	3	24929	68422	51927
1992	4	24630	67773	51199
1993	1	24270	66240	50491
1993	2	22630	61345	46949
1993	3	22509	60624	46451
1993	4	22413	60093	46232
1994	1	22501	60323	46400
1994	2	22671	60779	46887
1994	3	22262	59712	46095
1994	4	22197	59461	45641
1995	1	24929	67631	51943
1995	2	24362	66469	51152
1995	3	24113	65809	50606
1995	4	23900	65223	50200
1996	1	23618	64481	49709
1996	2	23654	64611	49935
1996	3	23536	64040	49558
1996	4	23777	64019	49415
1997	1	23510	63269	48950
1997	2	23600	63443	48995
1997	3	23439	62746	48391
1997	4	23504	62836	48222
1998	1	31067	83373	65077
1998	2	31842	84980	66374
1998	3	32861	87429	68304
1998	4	33220	87699	68623
1999	1	33236	87337	68350

1999	2	33473	87541	68638
1999	3	33220	86627	67940
1999	4	32861	85394	66853
2000	1	32816	85342	66807
2000	2	32817	85080	66677
2000	3	32895	84850	66480
2000	4	32928	84811	66450
2001	1	32871	84664	66399
2001	2	32951	84671	66598
2001	3	32974	84407	66410
2001	4	32592	83369	65481
2002	1	32360	82912	65154
2002	2	32321	82904	65238
2002	3	32256	82447	64974
2002	4	31820	80864	63667
2003	1	35258	92683	72319
2003	2	33458	88212	68855
2003	3	32299	85185	66552
2003	4	31978	84318	65987
2004	1	31561	83340	65168
2004	2	31148	82310	64232
2004	3	30830	81230	63458
2004	4	30326	79459	61987
2005	1	30105	78487	61355
2005	2	29965	77939	60948
2005	3	30157	78197	61394
2005	4	30038	77578	60959
2006	1	30288	77857	61322
2006	2	30383	77821	61305
2006	3	30509	77989	61495
2006	4	30652	77738	61325
2007	1	30658	77286	60824
2007	2	30679	77162	60720
2007	3	30590	76551	60423
2007	4	29717	74049	58344
2008	1	29257	72862	57211
2008	2	29347	73125	57326
2008	3	29344	73045	57262
2008	4	28746	71399	55939
2009	1	28982	72113	56436
2009	2	28973	72275	56494
2009	3	29294	72936	56976

2009	4	28945	71730	56006
------	---	-------	-------	-------

F2 Függelék: A Munkaerő-felmérés 2010. évi kérdőíve

F3 Függelék: A Munkaerő-felmérés módszertana, 2006